

J-EDUCAT

May

2024

Journal of Educational Studies

e-ISSN: 3023-8145

**Eđitim Arařtırmaları
Dergisi**

e-ISSN: 3023-8145

jeducat.com

Volume 2, Issue 1

<https://www.jeducat.com/>

Journal Founder and Publisher

Assoc. Prof. Dr. Zeynep EREN

Department of Educational Sciences / Education Management /The Faculty of Education

Sinop University 57100- Korucuk

Sinop-TURKEY

P:+90368 2715526- Ext.2019

JOURNAL WEBSITE: <https://www.jeducat.com/>

Contact and Submission

jeducat01@gmail.com

Journal of Educational Research (J-EDUCAT) (e-ISSN: 3023-8145) is an international journal whose publication processes are carried out in accordance with scientific and blind referee rules. The magazine is published regularly twice a year (May-November). Original research articles and theoretical studies produced with qualitative, quantitative, mixed and new research approaches in the field of education are accepted to the journal. Articles in Turkish (all dialects), English and Russian are accepted to the journal, which accepts articles in all fields related to education.

The journal does not have article processing charges (APCs) and article submission charges. The journal allows the author(s) to hold the copyright and retain publishing rights without restrictions. When using the materials in non-commercial purposes the link to the organization is required. The commercial use is prohibited. This journal provides immediate open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. This work is licensed under CC BY-NC-SA

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Zeynep Eren, Sinop University- Turkey

Editor

Assoc. Prof. Dr. Kamala Gahramanova, Baku State University- Azarbaijan

Editorial Board

Prof. Dr. Antonis Lionarakis, Hellenic Open University-Greece

Prof. Dr. Estrella Arroyo, University of Saint Anthony- Philippines

Prof. Dr. Erkan Kiral- Aydın Adnan Menders University- Turkey

Prof. Dr. Mehmet Durdu Karsli, Eastern Mediterranean University- TRNC

Prof. Dr. Saudabayeva Gulmira, Kazakh National Pedagogical University-Kazakhstan

Prof. Dr. Adem Bayar, Amasya University-Turkey

Prof. Dr. Ayca Çiçek, Muğla Sıtkı Koçman University- Turkey

Prof. Dr. Hakan Uşaklı, Sinop University- Turkey

Prof. Dr. Kamile Demir, Alanya Alaattin Keykubat University- Turkey

Prof. Dr. Osman Titrek, Sakarya University- Turkey

Prof. Dr. Onur Şenel, Ankara University of Music and Fine Arts- Turkey

Prof. Dr. Zeynep Deniz Yöndem, Abant İzzet Baysal University- Turkey

Assoc. Prof. Dr. Kamala Gahramanova, Baku State University- Azarbaijan

Assoc. Prof. Dr. Zeynep Eren, Sinop University-Turkey

Assoc. Prof. Dr. Olcay Yavuz, Southern Connecticut State University, USA

Assoc. Prof. Dr. Lubna Zaheer, University of Punjab - Pakistan

Assoc. Prof. Dr. Ümit Arslan, University of Nebraska at Kearney, USA

Assoc. Prof. Dr. Gülsün Şahan, Bartın University - Turkey

Assoc. Prof. Dr. Saadet Kuru Çetin, Muğla Sıtkı Koçman University-Turkey

Assoc. Prof. Dr. Bilgen Kiral, Aydın Adnan Menders University- Turkey

Asist. Prof. Dr. Mine Bayar, Urfa Harran University- Turkey

Supataeva Elvira Akinovna, Bishkek Music and Pedagogical College-Kyrgyz Republic

Language Editor: Derya Zülal Uğurlu, Graduate Assistant, Bilkent University, Turkey

2024, Volume 2, Issue 1, May

Contents

<i>FROM THE EDITORS</i>		i-v
01.	Mental Health Problems of Students Studying Abroad Xaricdə Təhsil Alan Tələbələrdə Psixi Sağlamlığında Yaranan Problemlər Dosent Dr. Sevinc Allahyarova, Dosent Dr. Aydan Səməndərova	88-98
02.	Age Crisis at Different Age Period of the Child Psychological Features and Symptoms Uşağın Müxtəlif Yaş Dövrələrində Yaş Böhranlarının Psixoloji Xüsusiyyətləri və Onların Təzahürü Dosent Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva	99-112
03.	Examination of Literacy Skills Added to the 2018 Social Studies Curriculum 2018 Sosial Bilgiler Öğretim Programına Eklenen Okuryazarlık Becerilerinin İncelenmesi Merve Arslan	113-140
04.	Hatay Earthquakes and Education Throughout History Tarih Boyunca Hatay Depremleri ve Eğitim Berhan Ayrıldı, Doç. Dr. H. Vehbi İmamoğlu	141-162
05.	The Idea of National Patriotism of the National Leader of Azerbaijan Heydar Aliyev Azərbaycan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Milli Vətənpərvərlik İdeyası Prof.Məcid İsmixanov, Doç.Dr. Kamala Gahramanova	163-171

Abstracting & Indexing (Volume 1, Issue 1, 2023)

Journal of Educational Studies (e-ISSN: 3023-8145) is currently indexed, abstracted and listed starting with the first issue in:

From the Editors

Dear Colleagues, Dear Readers,

In the first issue of the second volume, we have published five articles with our valued colleagues. Our journal continues to be met with great interest in academic life. The evaluation process of many articles from different universities and institutions continues. *Journal of Educational Studies (J-EDUCAT)* is an international peer-reviewed journal. We sincerely thank our colleagues who took on the task of evaluating the articles, the authors who supported them with your work, and all readers.

May, 2024

<https://www.jeducat.com/>

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Zeynep Eren, Sinop University- Turkey

erenzeynep2021@gmail.com

zugurlu@sinop.edu.tr

Editor

Assoc. Prof. Dr. Kamala Gahramanova, Baku State University- Azarbaijan

kamala.qahraman@yahoo.com

Mental Health Problems of Students Studying Abroad

¹Dosent Allahyarova Sevinc

²Dosent Səməndərova Aydan

Abstract:

The number of students studying abroad in the world and in Azerbaijan is increasing every year. The reason for this is the integration of business, medicine and other fields on a global scale in the active world in modern times, the chance to benefit from the experience of different countries, and individual development factors. The chance to study abroad leads to an increase in students' outlook and self-confidence, and the formation of a different point of view in a person. This helps them gain a better position in the competition and also helps them acquire important human qualities. The increase in the number of foreign students, both in the world and in Azerbaijan, prompted the solution of issues related to identifying and eliminating social, psychological and academic problems related to education abroad. Thus, depression, anxiety, stress and adaptation problems resulting from it are widespread among foreign students. A number of studies have been conducted and programs have been developed to solve the psychosocial adaptation problems encountered by foreign students in European countries.

Keywords: Education, Student, Psychological health, Adaptation.

Xaricdə Təhsil Alan Tələbələrdə Psixi Sağlamlığında Yaranan Problemlər

Öz:

Hər il xaricdə təhsil alan tələbələrin sayı artır. Bunun səbəbi müasir dövrün aktiv dünyasında biznes, tibb və digər sahələrdə inteqrasiya, müxtəlif ölkələrin təcrübələrindən və fərdi inkişaf amillərindən yararlanmaq şansıdır. Xaricdə təhsil şansı tələbələrin həyata baxışını və özünə inamını artırır, insanda fərqli baxışın formalaşmasına səbəb olur. Bu, onlara rəqabətdə daha yaxşı mövqe qazanmağa kömək edir, həm də mühüm insani keyfiyyətlərə yiyələnir. İstər

¹ Corresponding Author: Dosent, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan, E-mail: seva68@mail.ru

² Dosent, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan, E-mail: a.sudan77@mail.ru

dünyada, istərsə də Azərbaycanda əcnəbi tələbələrin sayının artması xaricdə təhsillə bağlı sosial, psixoloji və akademik problemlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması ilə bağlı məsələlərin həllini gündəmə gətirib. Bu səbəbdən əcnəbi tələbələr arasında depressiya, narahatlıq, stress və bununla bağlı uyğunlaşma problemləri adi hala çevrilir. Avropa ölkələrində əcnəbi tələbələrin üzləşdiyi psixososial uyğunlaşma problemlərinin həlli üçün bir çox tədqiqatlar aparılıb və proqramlar hazırlanıb.

Açar Sözlər: Təhsil, Öyrənci, Psixi sağlamlıq, Adaptasiya.

Article History

Article arrival: 12 Feb., 2024

Accept: 05 April 2024

Publish: 30.05.2024

Article type: Research article

Article language: Azerbaijan.

Citation: Allahyarova, S. & Səməndərova, A. (2024). Xaricdə təhsil alan tələbələrdə psixi sağlamlığında yaranan problemlər. *Journal of Educational Studies (J-EDUCAT)*. 2(1), pp.88-98.

Xaricdə Təhsil Alan Tələbələrdə Psixi Sağlamlığında Yaranan Problemlər

Giriş

Hər il xaricdə təhsil alan tələbələrin sayı artır. Bunun səbəbi müasir dövrün aktiv dünyasında biznes, tibb və digər sahələrdə inteqrasiya, müxtəlif ölkələrin təcrübələrindən və fərdi inkişaf amillərindən yararlanmaq şansıdır. Xaricdə təhsil şansı tələbələrin həyata baxışını və özünə inamını artırır, insanda fərqli baxışın formalaşmasına səbəb olur. Bu, onlara rəqabətdə daha yaxşı mövqe qazanmağa kömək edir, həm də mühüm insani keyfiyyətlərə yiyələnir. İstər dünyada, istərsə də Azərbaycanda əcnəbi tələbələrin sayının artması xaricdə təhsillə bağlı sosial, psixoloji və akademik problemlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması ilə bağlı məsələlərin həllini gündəmə gətirib.

Xaricdə Təhsil Alan Tələbələrdə Psixi Sağlamlığında Yaranan Problemlər

Dünyada və Azərbaycanda xaricdə təhsil alan tələbələrin sayı hər il artır. Buna səbəb müasir dövrdə aktiv dünyada global miqyasda biznes, tibb və digər sahələrdə inteqrasiya, ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsindən yararlanmaq şansı, fərdi inkişaf amilləridir. Xaricdə təhsil alma şansı tələbələrdə dünyagörüşünün və özünə inamın artmasına, şəxsədə fərqli baxış bucağının

formalaşmasına səbəb olur. Xaricdə təhsil qloballaşan dünya ilə daha genişlənmiş mövzu oldu. Bu onlara rəqabətdə daha üstün mövqe tutmağa kömək etməklə bərabər, mühüm insani keyfiyyətlərin qazanılmasına yardımçı olur. Xaricdə təhsil alan tələbələrin təhsil aldıkları ölkəyə adaptasiya olmaları olduqca uzunmüddətli və çətin prosesdir. Berlinin Humbolt universitetinin apardığı araşdırmaya görə xarici tələbələrin üçdə biri güclü psixososial adaptasiya problemləri yaşayırlar.

Psixososial adaptasiya termini dedikdə fərdin ətraf mühitin obyektiv faktorlarının təsiri ilə psixikasının yenidən qurulması, eyni zamanda insanın ətraf mühitin təsirlərinə qarşı diskomfort və konflikt hiss etmədən uyğunlaşmasıdır. Adaptasiya prosesual xarakter daşıyır və şəxsiyyət xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bəzi müəlliflər adaptasiyaya müəyyən rolların yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan fərdin sosial, sosial-psixoloji, professional fəaliyyətində olan əlaqə və münasibətlər sistemi kimi baxırlar. İnsanın psixoloji adaptasiyası həyatının bu sferalarında həyata keçirilir:

- sosial sferada onu dəstəkləyən çoxlu tərəf və komponentlərlə,
- sosial-psixoloji sferada rolların yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan şəxsiyyətin şəxsiyyətlərarası əlaqə və münasibətləri ilə,
- Professional, elmi-dərkedici və digər fəaliyyət sahələrində olan şəxsiyyət münasibətləri ilə bağlı sferalarda,
- Ekoloji mühitlə qarşılıqlı əlaqə sferasında.

Azərbaycanlı tələbələrin xaricdə təhsil almaq şansının yüksəlməsi, eyni zamanda xarici tələbələrin Azərbaycanda təhsil almaları üçün baloniya sisteminə keçid üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Dünyada və Azərbaycanda xaricdə təhsil alan tələbələrin sayı ilbəil artır. Buna səbəb Avropa dövlətlərinin baloniya sisteminə keçidi ilə bağlıdır. 2005-ci ildə mayın 19-

da Berqen şəhərində keçirilən konfransda Azərbaycan təhsil naziri baloniya prosesinə qoşulmaqla bağlı rəsmi sənəd imzaladı. Bu sənəddən sonra Azərbaycan baloniya sisteminə qoşuldu. Sənəddə iki pilləli təhsil, təhsilin keyfiyyətinin gücləndirilməsi, kredit sisteminin tətbiqi, diplomlarımızın Avropa ölkələrində tanınması və digər müddəalar öz əksini tapmışdır.

Beləliklə də Azərbaycan boloniya sisteminə qoşulmaqla ölkədə təhsilin keyfiyyətinin daha da artmasını təmin etmək, təhsilimizin avropa ölkələrinin təhsilinə uyğunlaşdırmaq kimi bir sıra öhdəlikləri öz üzərinə götürdü. Sistemin bir neçə pillələri var ki, bura diplomların tanınması, tələbələrin bir universitetdən digərinə problemsiz köçürülməsi və digərləri daxildir [1].

Həm dünyada, həm də Azərbaycanda xarici tələbələrin sayının artması psixososial adaptasiya və digər problemləri müəyyən etmək və aradan qaldırmağa sövq etdi. Bura xarici tələbələrdə yaranan stress və adaptasiya problemləri daxildir.

Yeni təhsil və sosial mühitdə tələbələr adaptasiya zamanı güclü stress hiss edirlər. Mədəniyyət dəyəri xarici tələbələrin eyni zamanda karyerasının inkişaf xəttinə də təsir edir. Mədəniyyət insan üçün çətin instrumentdir, çünki şəxs həmin cəmiyyətdə yaşamalıdır və bu cəmiyyət fərqli dildə danışır, fərqli davranış maneralarına sahibdir, ətraf mühiti fərqli qavrayır. Fərqli mədəniyyətə düşən şəxs mədəni şok keçirir. Xaricdə yaşayan tələbələr bununla bağlı stress hətta kompleks yaşayırlar. Mədəni şok tələbələrdə müvəffəqiyyət, rahatlıq hissinin itirilməsinə səbəb ola bilər ki, bu da narahatçılığa, yeni şeylərin anlanılmasında və digər məsələlərdə çətinliyə səbəb olur. Məhz bu da depressiyanın inkişafına səbəb olur. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, xaricdə təhsil əhəmiyyətli dərəcədə depressiyaya, təşvişə və nəticədə psixososial adaptasiya probleminə səbəb olur. Psixososial adaptasiyanın aktualıq dərəcəsi və depressiya, təşvişin klinik göstəriciləri isə onların orada qalma müddətindən, şəxsiyyət

faktorundan, eyni zamanda demoqrafik göstəricilərdən də (yaş, cins) asılıdır [4].

Dil insanlarla yaxın münasibət, ünsiyyət qurmaq üçün vacib faktordur. Dil elə bir faktordur ki, məhz bunun vasitəsilə insanlar özlərini ifadə edə bilirlər. Məhz dil problemi insanda natamamlıq hissi doğura bilər. Dillə bağlı tələbələrin yaşadığı stress və depressiya faktorlarına dil şoku, mədəni şok, həmin dildə təhsil vərdişlərinin olmaması, həmin dilə yiyələnməklə bağlı olan çətinliklər, mühazirə dinləməkdə, danışmada, oxumada və anlamada olan çətinliklər daxildir ki, bunlar xarici tələbələrin elmi həyatının aktual problemdir .

Bildiyimiz kimi ayrı-ayrı ölkələr fərqli iqlim-kontinental mühitə malikdir. Buna görə də başqa ölkədə təhsil alan tələbələr üçün eyni zamanda təhsil alacaqları ölkənin coğrafi mühitinə də uyğunlaşmaq ehtiyacı yaranır.

Tənhalıq həyatın müəyyən anı hər kəs tərəfindən yaşanılır. Bu evindən uzaqda yaşayan və yaxın münasibətlərini itirən adamlarda daha tez-tez rast gəlinir. Yeni mühitə uyğunlaşma tələbələrə adaptasiya probleminə bu da tənhalığa səbəb ola bilər. Psixoloqlar və sosioloqlar qeyd edir ki, tənhalıq sosial əlaqələrin defisiti ilə əlaqəli olan individual faktordur. Xarici tələbələrə tənhalığa səbəb ailə və dostlardan olan uzaqlaşmadır. Avstraliyada xarici tələbələrə tənhalıqın göstəricilərini və depressiya səbəblərini öyrənmək üçün tədqiqat keçirilmişdir. Tədqiqat sorğu vərəqəsi vasitəsilə aparılmışdır. Tələbələrin 5,9 %-i yeni təhsil mühiti ilə əlaqədar tənhalıq problemi ilə üzləşdiklərini və depressiya yaşadıklarını qeyd etmişdilər. 11 %-i bildirmişdir ki, hətta öncələri önəmsədiklərini düşünmədikləri insanlar ilə də növbəti görüşlər üçün darıxırlar. 50 %-i isə evdən uzaq olmaları ilə bağlı tənhalıq keçirdiklərini qeyd etmişlər.

Londonda tibb tələbələri ilə tədqiqat keçirilmişdir. Tədqiqata tələbələr təsadüfi-seçmə yolu ilə cəlb edilmişdir. Keçirilən tədqiqat göstərdi ki, tələbələr emosional stabilliklə bağlı olan

neqativ hisslər yaşayırlar ki, yaşanan stress də psixososial adaptasiya probleminə səbəb olur və psixi sağlamlıqla bağlı olan problemləri şərtləndirir.

Amerikada xarici tələbələr ilə keçirilən tədqiqat zaman tədqiqatda 53 tələbə iştirak etmişdir. Tədqiqat tələbələrin kontent-analizi vasitəsilə aparılmışdır. Tələbələr qeyd etmişdirlər ki, onlar kampusda qalmaq məcburiyyətindədirlər. Kampusda qalmaq onların azadlığını əllərindən alır. Bunun nəticəsində onlar ev xəstəliyi hiss edirlər ki, bu isə psixososial adaptasiya problemini şərtləndirir [5].

Xaricdə təhsil digər ölkələr, onların mədəniyyəti ilə əlaqəyə xidmət etdiyinə görə xüsusilə vacibdir. Bu onlara təkcə yaxşı diplomatik münasibətlər deyil, eyni zamanda ayrı-ayrı xalqların nümayəndələrinin bir yerə toplanması, mədəni, dini, adət-ənənələrlə bağlı müzakirələrdə iştirak etmək imkanı verir.

Xaricdə təhsilin nəticələrinin onun professional, akademik həyatına uzun müddətli təsirinin böyük miqyasda ölçülməsi göstərdiki ki, xaricdə təhsil karyeraya, dünyagörüşünə və özünə inamın artmasına təsir göstərir. Beynəlxalq təhsil tələbələri (İES) ilə 1950-1999-cu illər arasında aparılan uzunmüddətli tədqiqata 3400-dən çox tələbə cəlb edilmişdir. Onlar dünyanın müxtəlif ölkələrində təhsil alan tələbələr olmuşdur. Tədqiqat göstərmişdir ki, xaricdə təhsil onların həm indiki həyatına, həm də gələcək perspektivlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. İlk növbədə xaricdə təhsil şəxsi inkişafa səbəb olur. Tələbələrin 97 % bildirirki, xaricdə təhsil onların yetkinləşməsinə katalizator kimi təsir etmişdir. 96 % tələbə qeyd etmişdir ki, onlarda özünə inam artmışdır. 89 % tələbə bildirmişdir ki, onlar iki mənalı sözlərə daha tolerant yanaşırlar. 95 % tələbə qeyd etmişdir ki, bu onların dünya görüşünə olan uzunmüddətli təsir idi. Tədqiqat eyni zamanda göstərdiki, xaricdə təhsil onlara uzunmüddətli dostluq münasibətlərini qurmağa səbəb olur. Tələbələrin 73 %-i təhsilini bitirdikdən sonra belə dostları

ilə münasibəti davam etdirir. Xaricdə təhsilin əsas vacib məqsədlərindən biri gələcək qlobal liderlərin yetişməsidir. Onlar digər xalqların mədəniyyətinə, siyasətinə, iqtisadiyyatına hörmət edir, təkcə aid olduqları mədəniyyətə deyil, digər xalqlara da humanist yanaşırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, məqsəd uğurla yerinə yetirilmişdir. Mədəniyyətlərarası inkişafıla bağlı suallara cavab verən respondentlərin 98 %-i öz xalqlarının mədəniyyət dəyərlərini daha yaxşı anladıqlarını, 82 %-i dünyaya daha fərqli və mürəkkəb müstəvilərdən baxmağa başladıklarını qeyd etmişdilər. 94 % respondent təhsilin onların digər xalqlarla münasibətinə təsir etdiyini, 90 %-i daha müxtəlif dostlar tapdıqlarını, 64%-isə xaricdə təhsilin onların digər mədəniyyətlərlə bağlı tədqiqat aparmalarına kömək etdiyini vurğulamışdır. Xaricdə təhsil müsahibəyə cəlb edilən tələbələrin 87 %-nin sonrakı təhsil pilləsi üçün şərtləndirici amil olmuşdur, 63 %-i üçün akademik qərarlar qəbul etməsinə təsir etmişdir. 64 % tələbə doktorantura pilləsi təhsili almaqlarına kömək etdiyini bildirmişdir. Demək olar ki, yarısı həmin ölkədə işə qəbul olmuş və ya könüllü işləmişlər. Tələbələrin 42 %-i ailələrinə bildirmişdirlər ki, onlar həmin xalqın dilini mükəməl istifadə etməyi öyrənə bilmişlər. Ayrı yaşayan tələbələr üçün göstərici daha aşağı olmuşdur. Bu göstərici 32 % təşkil etmişdir. Nəticələr göstərir ki, daha yaxşı profesional vərdişlər əldə etmək üçün təhsil proqramına təcrübə imkanını da daxil etmək lazımdır. 83 % respondent bildirmişdir ki, təcrübə keçmək onların daha yaxşı profesional vərdişlərə yiyələnməsinə səbəb olmuşdur. Yuxarıda göstərdiyimiz amillər tələbələrdə psixososial adaptasiya problemlərinə səbəb olmuş, lakin onlar həmin problemləri həll etməklə stressin qarşısını almış, uğurlu nəticələr əldə edə bilmişlər.

Xarici tələbələr arasında stress faktorunun azaldılması məqsədi ilə müəyyən proqramlar hazırlanmışdır. Smith and Khawaja apardıqları tədqiqat zamanı müəyyən etdilər ki, yumor faktoru stressin azalmasına bu işə depressiv əhval-ruhiyyənin aradan qaldırmaqla psixososial

adaptasiya imkanlarının genişlənməsinə səbəb olur. Psixososial adaptasiya və stressin aradan qaldırılması ayrı-ayrı şəxslər, onların xarakter xüsusiyyətləri, hadisələrə olan münasibətindən asılıdır. Xaricdə təhsil tələbələrində akademik gözləmə kimi problemlər yaranır. Bu problemlərin aradan qaldırılmasında sosial mühitdə olan dəstək, müəllimlə, dostlarla, tələbə yoldaşları ilə olan münasibət mühüm faktordur. Bu zaman digər tələbələrlə birlikdə gəzintilərin təşkil olunması, eyni zamanda digər xarici tələbələrlə ünsiyyət, yuxarı kurs tələbələri tərəfindən həmin ölkənin mədəniyyəti dili, davranış qaydaları, təhsili haqqında prezentasiyaların təşkil edilməsi də tələbələrin adaptasiya imkanlarını artırır. Bu onlara öz mədəniyyətləri və digər mədəniyyətlər arasında eyniliyi və fərqliliyi anlamağa imkan verir. Xarici tələbənin evində internet imkanlarının olması, onun ailəsi ilə rahat əlaqə yaratmasına və depressiya faktorunun enməsinə səbəb olur. Eyni zamanda fiziki məşğələlər, məsələn velosiped sürmə stressin azalmasına səbəb olur. Yüklənmiş xarici tələbələr digər tələbələrlə və insanlarla əlaqə qurmağa çətinlik çəkir, onlara qarşı olan reaksiyadan ehtiyat edirlər. Bu zaman tələbələri yeni münasibətlər qurmağa motivasiya etmək onlarda stress göstəricilərini azaldır və adaptasiya imkanlarını yüksəldir.

Tələbələrə psixososial adaptasiya imkanlarının genişlənməsində və stressin aradan qaldırılmasında ətraf-mühit faktoru da mühüm rol oynayır. Dost mühiti xarici tələbələrə insanlarla yeni münasibətlər qurmağa stimül verir. Eyni zamanda universitetdə xarici tələbələrə dəstəyin təmin edilməsi, mühazirələrin anlaşılıqlı dildə deyilməsi, tələbələrə problemlərin həll edilməsində qaydalarının öyrədilməsi depressiyanın enməsinə və adaptasiya imkanlarının genişlənməsinə səbəb olur [6]. Tələbələrə emosional dəstəyi artırmaq üçün onlara stressi aradan qaldırma yolları öyrədilməli və özünü qiymətləndirmə yüksəldilməlidir. Buna görə də psixososial adaptasiyanı yaxşılaşdırmaq və psixi sağlamlığa nail olmaq üçün tələbələrə özünü inkişaf proqramları öyrədilir. Göstərilən bu amillər onların psixi sağlamlığını artırır və təhsil

aldıkları ölkəyə daha yaxşı adaptasiya olmalarına şərait yaradır.

Müasir dövrdə xarici tələbələrin sayına görə ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya siyahıda öncül təşkil edirlər. Müasir dövrdə demək olar ki, dünyanın bir çox universitetləri xarici tələbələri təhsil şərtləri ilə dəstəkləyirlər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq xarici ölkələrdə təhsil alan tələbələr psixoloji avtonomluq, maddi sərbəstlik, şəxsiyyətin formalaşması kimi amillərdə çətinliklərlə rastlaşırlar. Bu problemlərə mədəniyyət şoku, diskriminasiya, digər mədəni normaların nizama salınması, dil problemi sosial əlaqələrin itirilməsi və s. problemlər daxildir ki, bu problemlər tələbələrdə stress yaradır və onlar bu stressi aradan qaldırmaq üçün uyğunlaşma yollarından istifadə edirlər. Yaşadığı mühitə adaptasiya tələbədə emosional problem yarada bilər. Sosiomədəniyyətin diapazonu və dil baryerləri tələbələr üçün stress faktorlardır və bu son nəticədə tələbələrdə sağlamlıq problemlərinə səbəb ola bilər. Tədqiqatlar göstərdi ki, Asiya mədəniyyətinə mənsub tələbələr səhhətləri ilə bağlı daha az profesional yardıma müraciət edirlər. Onlar az adekvat uyğunlaşma yollarından istifadə edirlər ki, bura repressiya, xəbərdarlıq və digərləri daxildir. Neqativ düşüncələr və inanclar da ümumi stressin artmasına səbəb ola bilər. Nəhayətki keyfiyyət tədqiqatları tələbələrdə müsbət adaptasiya strategiyalarını araşdırdı və göstərdi ki, özünüdərk, digər insanları daha dərin anlama, dünya görüşünü artırma, kömək üçün müraciət, problemin həll edilməsi, sosial əlaqələr, dostluq və öz mədəniyyətindən biri ilə romantik münasibətlər stressin öhtəsindən daha yaxşı gəlməyə yardımçı olur.

Kollektiv mədəniyyətin nümayəndələri ilə aparılan tədqiqatda onlar bildirdilər ki, ilk öncə tənhalıq hiss etmişlər. Eyni zamanda həmin ölkədə davranış qaydaları, həyat tərzi ilə bağlı məlumatların olmaması məsələn, ev, pul, nəqliyyat, mağazaların nə zaman bağlanması kimi kiçik detallı məlumatlar belə onlar üçün stress faktor olmuşdur. Bu zaman uyğunlaşma yolu

kimi uğurlu olaraq onlar kömək üçün müraciət yerlərinin qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi, ölkə haqqında ora gəlmədən kifayət qədər məlumatın toplanması, həmin ölkəyə gəlməmişdən öncə müstəqil həyat şəraitinə yiyələnmə, təhsil haqqını universitet və ya digər təşkilatların ödəməsi ilə bağlı məsələləri nəzərdən keçirməni tövsiyə etmişlər. Əsas uyğunlaşma yolu kimi dil baryerini aradan qaldırmağı və ingilis dilinə yiyələnməni vacib hesab etmişlər.

Azərbaycanda təhsil alan xarici tələbələrin böyük bir hissəsinin psixi sağlamlıq problemləri və bu zaman harada və necə yardımın göstərilməsi haqqında informasiyası olmur. Tələbələrlə profilaktika işinin aparılması üçün psixi sağlamlıq problemləri olan tələbələrə necə yardım göstərmək lazım olduğu araşdırılmalıdır. Bunun üçün tələbələrlə vaxtında maarrifləndirmə işləri aparılmalıdır. Tələbələrə stress menecment proqramı keçirilməli, depressiya və təşvişdən əziyyət çəkən şəxslər vaxtında aşkar və müayinə edilməli, onların hansı xidmətlərə ehtiyacı olduğu araşdırılmalı, psixi sağlamlıq mərkəzinə müraciət etmə imkanları haqqında informasiya verilməlidir.

Research and Publication Ethics

In this study, all rules specified in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions" were followed. None of the actions specified under the second section of the Directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", have been carried out.)

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First Author 50%, Second Author 50%
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

İstifadə Ədilmiş Ədəbiyyat Siyahısı

- [1] Ağaverdiyeva N. (2020). *Ali təhsildə baloniya sistemi*. Bakı, 10.
- [2] *Xəstəliklərin və sağlamlıqla bağlı problemlərin beynəlxalq statistik təsnifatı* (2012). 10-cu baxış. -I cild. – Cenevrə, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı.
- [3] İsmayılov N. V., İsmayılov F. N. (2021). *Tibbi psixologiya və psixoterapiya*. Bakı, 26-73.
- [4] Andrews B, Jennie H, John W. (2016). *Student anxiety and depression: Comparison of questionnaire and interview assessments*. Department of Psychology, University of London. United Kingdom.
- [5] Carroll, J. and J. Ryan, (2015). *Teaching international students: Improving learning for all*. London, Routledge.
- [6] Kleinman A. (2014). *Culture and depression*. University of Washington. September 2, 2

Causes of Psychopathological Disorders in Students Studying Abroad

¹Dosent Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva

Abstract:

"Crisis" is an expressive form of conflicts that occur on the threshold of transition from one age stage to another. "Age crises" are inevitable in different periods of childhood. Age crises separate stable periods and create a transition between them. It should be noted that for many decades, in the strategy of children's development and assessment, the periods of age crisis have been characterized as ineffective, less productive periods, and evaluated as "difficult" periods. Such a strategy of negative assessment of development has led to a non-humanistic way of looking at it, and has led to excessive exaggeration of failures and manifestations caused by the influence of internal uncontrollable processes beyond the child's control. For many years in the socio-psychological literature, as a result of the "crises" of age, the new mental qualities that appeared in the spiritual world of the personality were overshadowed, his personal activity in development was forgotten, and optimal ways out of the crisis situation that arose were not shown. It has been determined from the research that the transition from one age stage to another in the mental development of the personality, as a rule, takes place in a vigorous and intense manner.

Keywords: Crisis, Age, Personality, Age crisis, Childhood, Difficult Period.

Uşağın Müxtəlif Yaş Dövrələrində Yaş Böhranlarının Psixoloji Xüsusiyyətləri və Onların Təzahürü

Öz:

"Böhran" bir yaş mərhələsindən digərinə keçid ərafəsində baş verən münaqişələrin ifadəli formasıdır. Uşaqlığın müxtəlif dövrlərində "yaş böhranları" qaçılmazdır. Yaş böhranları sabit dövrləri ayırır və onlar arasında keçid yaradır. Qeyd edək ki, uzun onilliklər ərzində uşaqların

¹ Corresponding Author: Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Dosent Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti nurengiz.rzayeva@gmail.com ORSİD:<https://orcid.org/0009-0003-9071-6861>

İnkişafı və qiymətləndirilməsi strategiyasında yaş böhranı dövrləri səmərəsiz, məhsuldarlığı az olan dövrlər kimi səciyyələndirilib, “çətin” dövrlər kimi dəyərləndirilib. İnkişafın bu cür mənfi qiymətləndirilməsi strategiyası ona qeyri-humanist yanaşmaya səbəb olmuş, uşağın nəzarətindən kənar daxili idarəolunmaz proseslərin təsiri nəticəsində yaranan uğursuzluqların və təzahürlərin həddindən artıq şişirdilməsinə səbəb olmuşdur. Uzun illər sosial-psixoloji ədəbiyyatda yaşın “böhranları” nəticəsində şəxsiyyətin mənəvi aləmində meydana çıxan yeni psixi keyfiyyətlər kölgədə qalmış, onun inkişafda şəxsi fəaliyyəti unudulmuş, zəlzələdən optimal çıxış yolları tapılmışdır. yaranan böhran vəziyyəti göstərilməmişdir. Tədqiqatlardan müəyyən edilmişdir ki, şəxsiyyətin psixi inkişafında bir yaş mərhələsindən digərinə keçid, bir qayda olaraq, intensiv və intensiv şəkildə baş verir.

Açar Sözlər: Böhran, Yaş, Şəxsiyyət, Yaş böhranı, Uşaqlıq, Çətin Dövr.

Article History

Article arrival: 11 March, 2024

Accept: 02 April 2024

Publish: 30.05.2024

Article type: Research article

Article language: Azerbaijan.

Citation: Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva (2024). Uşağın müxtəlif yaş dövrlərində yaş böhranlarının psixoloji xüsusiyyətləri və onların təzahürü. *Journal of Educational Studies (J-EDUCAT)*. 2(1), pp..99-112.

Uşağın Müxtəlif Yaş Dövrlərində Yaş Böhranlarının Psixoloji Xüsusiyyətləri və Onların Təzahürü

Giriş

"Böhran" bir yaş mərhələsindən digərinə keçid ərəfəsində baş verən münaqişələrin ifadəli formasıdır. Uşaqlığın müxtəlif dövrlərində “yaş böhranları” qaçılmazdır. Yaş böhranları sabit dövrləri ayırır və onlar arasında keçid yaradır. Qeyd edək ki, uzun onilliklər ərzində uşaqların inkişafı və qiymətləndirilməsi strategiyasında yaş böhranı dövrləri səmərəsiz, məhsuldarlığı az olan dövrlər kimi səciyyələndirilib, “çətin” dövrlər kimi dəyərləndirilib. İnkişafın bu cür mənfi qiymətləndirilməsi strategiyası ona qeyri-humanist yanaşmaya səbəb olmuş, uşağın nəzarətindən kənar daxili idarəolunmaz proseslərin təsiri nəticəsində yaranan uğursuzluqların və təzahürlərin həddindən artıq şişirdilməsinə səbəb olmuşdur. Uzun illər sosial-psixoloji ədəbiyyatda yaşın “böhranları” nəticəsində şəxsiyyətin mənəvi aləmində meydana çıxan yeni

psixi keyfiyyətlər kölgədə qalmış, onun inkişafda şəxsi fəaliyyəti unudulmuş, zəlzələdən optimal çıxış yolları tapılmıdır. yaranan böhran vəziyyəti göstərilməmişdir. Tədqiqatlardan müəyyən edilmişdir ki, şəxsiyyətin psixi inkişafında bir yaş mərhələsindən digərinə keçid, bir qayda olaraq, intensiv və intensiv şəkildə baş verir. Bu, müəyyən çətinliklərlə, xüsusilə uşaqların qocalarla münasibətlərində sosial-psixoloji problemlərin yaranması, onların öz hüquqlarını tələb etmələri ilə müşayiət olunur. Belə keçid dövrləri inkişafda yaş böhranlarına, sıçrayışlı keçidlərə səbəb olur. Müxtəlif keçid dəyişiklikləri və tipoloji xüsusiyyətləri olan şəxsiyyətin psixi inkişafında "yaş böhranları" müşahidə olunur. Belə dəyişikliklər şəxsiyyətin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir yaş mərhələsində "Yaş böhranları" şəxsiyyətin fiziki keyfiyyətlərinin inkişafına və formalaşmasına öz təsirini göstərir. Böhran zamanı şəxsiyyətlərarası münasibətlərin əsas formaları sabitləşir, sosial yönümlülüğün əsasları möhkəmlənir, özünüdərk, özünüqiymətləndirmə, özünü təsdiq formalaşır.

"Yaş böhranı"nda iradi fəaliyyət elementləri formalaşır, şəxsiyyətin davranışı şüurlu iradi hərəkətlərin obyektinə çevrilir. Mənəvi şüur və özünüdərk şəxsiyyətdə təzahür edir, onun özü və ətrafındakı insanlar haqqında təsəvvürləri dəyişir. Hər yaş "böhranı"nda şəxsiyyətin şəxsi qarşılıqlı münasibətlər sistemindəki yeri əhəmiyyətli əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Odur ki, problemin tədqiqi ilə bağlı aşağıdakı təkliflərin nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirik: hər bir yaş mərhələsində şəxsiyyətin psixi həyatında "yaş böhranları", "məhsuldarlıq dövrü" kimi səciyyələndirilməlidir; "Böhran" dövründə şəxsiyyətə hörmətlə yanaşmaq lazımdır; "yaş böhranı" zamanı şəxsiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər müsbət istiqamətə yönəldilməlidir; İnkişafda böhranların baş verməsi qaçılmaz proses olduğundan cəmiyyətdə hər kəs bunun qarşısını almamalı, şəxsiyyətin həmin mərhələni "ağrısız", "fəsadsız" keçməsinə təmin etməlidir. Qeyd edək ki, yaş böhranları hər bir insanda yeniyetməlikdən başlayaraq qocalıq da daxil olmaqla bir neçə dövrü əhatə edir. Müəyyən

edilmişdir ki, uşaqlar böhran dövrlərini böyükərdən daha uğurla keçirirlər.

Uşağın Müxtəlif Yaş Dövrlərində Yaş Böhranlarının Psixoloji Xüsusiyyətləri və Onların Təzahürü

Həyatda böhran insanın öz keçmiş təcrübəsinə söykənərək öhdəsindən gələ bilmədiyi və onun həyatında maneə kimi (əksər hallarda xarici) daxili ehtiyaclarının (motivlər, cəhdlər, dəyərlər) reallaşdırmasının qeyri-mümkünlüyü ilə rastlaşdığı bir vəziyyətdir. İnsanın həyatında: istər sağlamlığında, istər ailəsində, işdə, istərsə də dostluq münasibətlərində yaranan böhran həmişə xoşagəlməzdir.

Bununla belə "normativ" adlandırılan bir sıra böhranlar var, hansılar ki, insan bütün həyatı boyu onlardan keçməli olur: təzə doğulmuşun, bir yaşın, üç yaşın, yeddi yaşın böhranı, yeniyetməlik yaşının böhranı və s.

Psixoloji böhran isə fiziki və psixi baxımdan bir tərəfin başqası ilə transformasiyası, inkişafı və şəxsin yüksəlişidir. Psixi inkişaf böhranının mənbəyində insanlar arasında yaranan xarici real münasibətlər sistemi ilə onların münaqişəsi dayanmır, əksinə burada mükəmməl formada yaranan münasibətlərin daxili münaqişəsi təzahür edir. Məhz bu münasibət əvvəlcə insanı münaqişəyə təhrik edir, sonra isə onu həmin münaqişənin həllinə cəhd göstərməyə yönəldir. Yalnız bundan sonra əməkdaşlığın yeni sisteminə keçidin, yəni yeni aparıcı fəaliyyətə keçidin əsası qoyulur.

Çox güman ki, böhranın ən əhəmiyyətli funksiyası insanın inkişafına onun təsirinin olmasıdır. Bu haqda psixoloq L.S. Vıqotskini yazırdı ki, əgər böhranlar eksperimental olaraq aşkar edilməsə idi, onları nəzəri olaraq təsvir etmək lazım gələrdi. Onun ehtimalına görə, insanın inkişaf prosesi bir mərhələdən başqasına "sıçrayışlarla", yəni təkamül yolundan daha çox inqilabi yolla həyata keçirilir. Çünki bu dövrdə nisbətən qısa müddətdə ətrafdakılar tərəfindən nəzərə çarpan mühüm dəyişikliklər olur.

"Böhran" termini çoxmənalıdır. Müxtəlif psixoloji nəzəriyyələrdə alim tədqiqatçılar onu insanın psixi həyatının müxtəlif hadisələri ilə bağlayırdılar. Keçmiş SSR dövründə psixologiyada yaş böhranı haqqında anlayışı ilk dəfə P.P. Blonski daxil etsə də, XX əsrin 30-cu illərində onu L.S. Vıqotski təsvir etmiş və ətraflı tədqiq etmişdir. O vaxtdan paradoksal vəziyyət yaranmışdı. Böhranlar demək olar ki, nə nəzəri, nə də eksperimental şəkildə tədqiq olunmurdu, amma yaş psixologiyası üzrə aparılan istənilən tədqiqatlarda böhranlara əvvəlcə real mövcud olan bir şey kimi baxılırdı.

Böhran dövründə dəyişikliklər uşağın psixoloji yaşının üç əsas komponentini: inkişafın sosial vəziyyətini, fəaliyyətin aparıcı tipini və uşağın şüurunun bütün strukturunu əhatə edir. Bu dəyişikliklər üçün ilkin şərtlər böhrandan əvvəl olan – stabil yaş adlandırılan dövr boyunca tədricən və əksər hallarda başqaları üçün gizlicə formalaşirlar. Müəyyən ana qədər uşağın davranışına motivasiya yönümlü və instrumental törəmələr şüurun quruluşunun struktur dəyişiklikləri prosesində, yaş dövrlərinin sərhədində uşağın bütün şəxsiyyətinə fəal şəkildə öz təsirini göstərir.

Sıçrayış xarakterli keçidlərlə xarakterizə olunan yaş böhranlarının mənbəyini uşaqların fiziki və psixi imkanları ilə onun ətrafdakılarla qarşılıqlı münasibətləri arasındakı ziddiyyətlər təşkil edir. Bir sıra təzahür formaları ilə xarakterizə olunan böhran uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasında mənlilik şüurunun ilkin müşahidəsi ilə səciyyələnilir. Uşaqların inkişafında belə sıçrayış xarakterli keçidlər "yaş böhranları" adlanılır. "Böhran" sözü yunan mənşəli söz olub, "çıxış, dönüş anı" mənasını verir. Böhran bir yaş dövründən digərinə keçid anında meydana gələn konfliktin bu və ya digər dərəcədə ifadəli formasıdır. Yaş böhranları qaçılmazdır və uşağın psixi inkişafında güclü təsirə malikdir. Uşaq psixologiyasında aşağıdakı böhranlı dövrlər fərqləndirilir:

- doğuş böhranı (anadan olandan körpəlik yaş dövrünə keçid);
- bir yaşın böhranı (körpəlikdən erkən uşaqlığa keçid);
- üç yaşın böhranı (erkən uşaqlıqdan məktəbəqədər yaş dövrünə keçid);
- altı yaşın böhranı (məktəbəqədər yaşdan kiçik məktəb yaşı dövrünə keçid);
- yeniyetməlik yaşın böhranı (uşaqlıqdan yaşlılığa doğru meyl).

Eyni yaş dövründə olmasına baxmayaraq, uşaqların psixi inkişafında əhəmiyyətli fərdi fərqlər müşahidə olunur. Bu psixi inkişaf tempində özünü büruzə verir. (3.səh.89)

Eyni coğrafi sosial və mədəni mühitdə, eyni həyat şəraitində böyüməsinə baxmayaraq bəzi uşaqlar əqli və psixi inkişafın göstəriciləri baxımından öz yaşlılarına xeyli qabaqlayır, bəzi uşaqlar isə özlərinin inkişaf göstəricilərinə görə yaşlarından geri qalırlar.

Uşaqlar arasında yaranan daha böyük fərqlər ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsi sürətində, ali psixi funksiyaların, əqli qabiliyyətlərin inkişafının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində əks olunur. Psixi inkişafın göstəricilərinə görə öz yaşlılarını qabaqlayan uşaqlar akselerant uşaqlar, yaşlılarından geri qalanlar isə reterdant uşaqlar adlandırılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yaş böhranları hər bir adamda çağalıq yaş dövründən başlayaraq 40-45 yaşlar da daxil olmaqla bir neçə dövrü əhatə edir. Müəyyən edilmişdir ki, uşaqlar yaşlılara nisbətən böhranlı dövrləri daha uğurlu keçirirlər. Onlar nə baş verdiyini anlamır, hətta belə çətin vəziyyətə düşənlərinin keçici bir proses olduğunu da dərk edə bilmirlər. Psixoloqların qənaətinə görə, az uşaqlı və nuklear ailələrdə böyüyən uşaqlar mürəkkəb ailələrdə böyüyən uşaqlara nəzərən yaş böhranı dövrlərini daha ağır keçirirlər.

Coşqun şəkildə baş verən yaş böhranları həmişə uşaqların psixi simasında daha kəskin

dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Bununla belə yaş böhranları yeni yaş dövründə uşağın özünüdərkətmə və özünüdərsdiqətmə səylərinin, “mən” obrazı və mənlilik şüurunun emosional və idraki sferada əhəmiyyətli, müsbət yeni keyfiyyətlərin formalaşmasının əsasını qoyur.

İnkişafda böhranların baş verməsi qarşısı alınmaz bir proses olduğuna görə, əsas vəzifə heç də onun qarşısını almağa yox, uşağın bu mərhələni “ağrısız”, “fəsadsız” keçməsinə təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyət yönümündə inkişafında diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlər sırasında rol-cins və iradi davranış formaları əhəmiyyətli yer tutur. Uşaqlarda iradənin inkişafı onlarda motivləşmə sahəsinin, uşağın formalaşma yolunda olan şəxsiyyətinin istiqaməti ilə sıx bağlıdır.

İradənin ilkin keyfiyyətlərinin formalaşması zəminində onlarda təcridən davranışın ixtiyari formaları, motivlərin ilk qarşılıqlı tabeliliyi yaranır. Psixoloqların fikrincə, məktəbəqədər yaş dövründə ilk dəfə olaraq uşaqlarda “etik instansiyalar” (L.S. Vıqotski) əxlaqi təsəvvürlərin qiymətləndirmə və davranışın ilk əlamətləri təzahür etməyə başlayır. Sosial və əxlaqi hisslər intensiv inkişaf yoluna qədəm qoyur, özünüdərkətmə və özünüqiymətləndirmənin əsasları yaranır.

Uşağın məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda, 6 yaşın tamamında yeni yaş böhranı müşahidə olunmağa başlayır. Onun xarici təzahürləri uşağın spesifik ədalarında, özünü naza qoymasında, davranışın nümayişkarənə formalarında əks olunur. Uşaq inadkar olur, adət etmiş davranış formalarının çərçivəsini pozur, onun sanki yaşlılardan asılılığı azalır. Böhranların xarici təzahür xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

a) sərhədlər – böhranların başlanğıcını və sonunu yanaşı yaşlardan ayıran son dərəcə aydın olmayan anlayışdır. Çünki böhran gizlicə yaranır, onun başlanmasını dəqiq təyin etmək və diaqnozunu qoymaq çətindir;

b) bir qayda olaraq, böhran dövrü ortasında onun kulminasiyası müşahidə olunur, bu kulminasiya nöqtəsinin mövcudluğu böhran dövrünü digərlərindən ayırır;

c) uşağın davranışında necə olursa olsun pedaqoji təhsil sistemindən çıxması, məktəb müvəffəqiyyətinin və məşğələlərə marağın azalması kimi xüsusiyyətlər müşahidə olunur. Ətrafdakılarla kəskin münaqişələr mümkündür.

Burada böhran təzahür xüsusiyyətləri L.S. Vıqotski tərəfindən əvvəlki sabit dövr boyunca yığılan mikrodəyişikliklərin kulminasiyası kimi təqdim edilir.

Niyə böhranlara diqqət ayırmaq lazımdır, əgər onlar normaldırsa və uşağın inkişafı üçün zəruridir? Artıq deyildiyi kimi, az yaşlarda uşağın inkişafının məntiqi və ya məktəbdə vəl ailədaxili vəziyyətlə bağlı mümkün çətinləşdirmələrə görə:

a) böhranın təxirə salınması, yəni uşaq böhranın gəlməsi ilə şərt qoyulmuş daxili münaqişəni yaşamır, yenitörəmənin yaşına görə lazım olanları qazanmır. Məsələn, yeniyetmə sözbəxəməmədə davam edir, müstəqilliyini göstərə bilmir, hər bir fəaliyyətində valideynlərindən kömək istəyir;

b) böhranın yaşanmasında görüntülər: xəstəlik və ya tənəzzül, yəni davranış – təqvim yaşından daha çox uşağın görünüşü. Məsələn, ingilis dilində çətinliklərlə rastlaşan kiçik məktəbli axşamlar baş ağrıdan şikayət etməyə başlayır;

c) mühitə proyeksiya, yəni öz çətinliklərinə və səhvlərinə görə məsuliyyəti mühitinə üzərinə atmaq. Məsələn, yeniyetmə öz kobudluğunun səbəbini onunla onunla qərəzli danışan müəllimlərdə görür;

d) böhranda "ilişmə", yəni uşaq çox kəskin və uzun müddət " böhrandadır". Məsələn, dördüncü sinif şagirdi indiyə qədər dərslərini ancaq anasının köməklili ilə yerinə yetirir. Yaxud da kiçik yeniyetmənin etiraz davranışı o qədər güclüdür ki, sinifdə dərsləri keçməyə müəllimə

imkan vermir.

Yaş böhranının ən mühüm psixoloji mənasının nəzəri cəhətdən dərk edilməsi onların sistemativ tədqiqatının başlanğıcını əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edir. Bu gün yaş böhranının məzmununu açan bir sıra özünəməxsus konsepsiyalar da var.

Görkəmli psixoloq A.N. Leontyevin fikrincə, uşağın psixi inkişafında böhran xarakterli çətinliklərin yaranması zəruri və qanunauyğun xarakter daşımır. Böhranlar yox, yalnız əsaslı dönüşlər və inkişafda keyfiyyət dəyişiklikləri zəruridir.

Böhranın əmələ gəlməsi ona dəlalət edir ki, lazımı keyfiyyət dəyişiklikləri vaxtında və tələb olunan istiqamətdə baş verməmişdir. Böhran olmaya da bilər, çünki uşağın inkişafı kortəbii proses deyildir. Bu inkişaf idarə olunan tərbiyə ilə istiqamətlənən prosesdir (2, səh.150).

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyət yönündə inkişafında diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlər sırasında rol-cins və iradi davranış formaları əhəmiyyətli yer tutur. Uşaqlarda iradənin inkişafı onlarda motivləşmə sahəsinin, uşağın formalaşma yolunda olan şəxsiyyətinin istiqaməti ilə sıx bağlıdır.

Yeniyyətlik böhranı dövründə şəxsiyyətin kollektivdəki mövqeyi, eyni zamanda ictimai münasibətləri sistemində tutduğu vəziyyət əsaslı dəyişikliklərə uğrayır. Belə ki, bu yaşda yeniyyətlər “kiçik” uşaqdan “böyük” uşağa çevrilirlər.

Bu dövrdə yeniyyətlərin davranış və rəftarlarında əvvəlki yaş dövründə müşahidə edilməyən yeni xüsusiyyətlər özünü göstərməyə başlayır. Hələ yeniyyətlərin əvvəlində o qədər də fərqlənməyən uşaq sanki birdən-birə dəyişir, yaşlılaşır. Bu cür dəyişmə çox vaxt böyüklər üçün gözlənilməz olur, yeniyyətlərin böyüklər üçün o qədər də rəğbətə qarşılanmayan davranışında təzahür edir.

Amerika etnoqrafı Marqaret Mid insan şəxsiyyətinin formalaşmasına mühitin və ictimai tarixi şəraitin təsirini müəyyənləşdirmək məqsədilə Samoa adasında yaşayan yeniyetmələr üzərində tədqiqat aparmış və aşkar etmişdir ki, qız və oğlanlarda yeniyetməlik dövrünün böhranı heç də bioloji amillərlə deyil, sosioloji amillərlə şərtlənir. Marqaret Mid eyni zamanda müəyyən etmişdir ki, həmin adanın oğlan və qızları uşaqlıqdan yeniyetməlik yaş dövrünə, böyük yaşa ziddiyyətsiz, konfliktsiz keçir. Özü də bu dövr yeniyetmənin inkişafında “ən sərbəst dövr” hesab olunur.

Ancaq qızların cinsi yetişkənliyi onları yaşlı adam kimi səciyyələndirən bir göstərici olub bir növ kəbin mərasiminə hazırlığı bildirir. Digər tərəfdən isə, bu fizioloji hadisədən sonra qızın yaşlılar arasında hüquq və vəzifə dairəsi xeyli genişlənir, ona yeni tələblər və hüquqlar verilir.

Etnoqrafların tədqiqatları ilə belə bir fakt da təsbit olundu ki, əvvəla, yeniyetməlik dövrünün müddəti, sonra bu vaxt müəyyən böhran, ziddiyyət və ya konfliktlərin mövcudluğu, yaxud olmaması, daha sonra isə uşaqlıqdan yaxşılığa keçidin özü belə uşaq həyatının konkret şərtlərlə müəyyən edilir.

Antropoloq Ruf Benedikt uşaqlıqdan yaşılığa keçidin daha doğrusu, yeniyetməlik dövrünə keçidin iki tipini göstərir:

1) Fasiləsiz keçid. 2) Uşağın əvvəllər, uşaqlıq dövründə öyrəndikləri ilə böyüklərin rolunu həyata keçirmək üçün lazım olan davranış tərzləri və təsəvvürlər arasında uyğunsuzluğun, uçurumun olduğu keçid (3, səh.146-147).

Birinci keçiddə uşaq və yaşlıya verilən tələblər qismən uyğun gəlir, bu zaman uşaq böyüklərin davranış və tələb normalarını tədricən mənimsəyir və yaşlıların statusunu yerinə yetirə bilir.

İkinci keçiddə uşaq və böyüklərə verilən tələblərdə müəyyən uyğunsuzluq, ayrılıq,

keçilməzlik olur. R. Behedikt və M.Mid bu keçid tələblərini sənaye cəhətdən yüksək inkişaf etmiş ölkələrə, cəmiyyətə aid edir və burada uşaqlıqdan yaşlılığa keçiddə müəyyən çətinliklərin olduğunu göstərir. Nəticədə uşaq formal yetkinliyə malik olsa da o, yaşlıların statusunu yerinə yetirə bilmir.

Doğuş böhranı bətdaxili və ondan kənarında həyat formaları arasındakı aralıq mərhələdir. İnsan körpəsinə təbii şəraitin ilkin şərtləri məhdud şəkildə verilmişdir. Yeni şəraitdə çağanın həyatı anadangəlmə mexanizmlərlə təmin olunur. O, sinir sisteminin xarici şərtlərə orqanizmin dayanıqlığının müəyyən hazırlığı ilə doğulur. Çağa aktivdir: onun aktivliyinin əsasında anadangəlmə (şərsiz) reflekslər dayanır ki, onlar da orqanizmin əsas sistemlərinin (tənəffüs, qan dövranı, həzm) işini təmin edir.

Çağalığ yaş dövrünün böhranı, adətən, 1 yaşın tamamında başa çatmış olur. Uşağın psixi inkişaf tempindən, fərdi-tipoloji xüsusiyyətdən və həyat şəraitindən asılı olaraq, o, bəzi körpələrdə tez, digərlərində isə gec başa çata bilər. 1 yaşın böhranı – uşağın körpəlik dövrünün sonu, erkən uşaqlıq dövrünün başlanğıcında özünü göstərir. Bu dövrdə uşağın həyatında yeni keyfiyyət dəyişiklikləri, psixoloqların “körpəlik dövrünün üstünlükləri” adlandırdığı əhəmiyyətli yenilik baş verir. Bu böhran uşağın müstəqillik meylinin güclənməsində, fəaliyyət subyekt kimi sərbəstliyinin artmasında əks olunur.

“1 yaşın böhranı”- uşağın körpəlik dövrünün sonu, erkən uşaqlıq dövrünün başlanğıcında özünü göstərir. Bu yaş böhranının simptomları körpənin həyat fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir: körpənin obyektiv aləmə, böyüklərə və özünə münasibəti dəyişir. Bu yaş dövründə körpənin fəallığı artır və getdikcə o, özünü tanımağa və duymağa başlayır.

Uşağın müstəqilliyə cəhd göstərməsi və onun yaşlılardan obyektiv asılılığı 1 yaş böhranının əsas ziddiyyətidir.

“3 yaşın böhranı”- məktəbəqədər yaş böhranında müşahidə olunan ağır yaş böhranıdır. Bu böhran dövründə 3 yaşlı uşaqda kəskin şəkildə müstəqilliyə cəhd və yaşlılardan asılı olmamaq hissi güclənir. Bu böhran dövrünün əsas simptomları: tərslik, inadkarlıq, həcətlik, etiraz-qiyamdır. Belə neqativ simptomların arxasında “mən” sistemi, şəxsi fəallıq, “Mən özüm”ün dərki, öz nailiyyətlərinə qürrələnmək hissi dayanır.

Bu yaş böhranının simptomlarını ümumiləşdirərək göstərmək olar ki, “3 yaş böhranı” uşaq şəxsiyyətinin və ətrafdakı insanlarla sosial qarşılıqlı münasibətlərin yenidən qurulması zəminində baş verir.

“6 yaş böhranı”- məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu yaş dövründə uşaqlar “çətin tərbiyə olunan uşaq” təəssüratı yaradır. Belə ki, uşaqlarda şəxsi həyəcanın ümumiləşdirilməsi, məntiqi hisslər yaranır. Uşağın sosial əlaqəsi və marağı artır. Uşağın yaşlılar və həmyaşıdları ilə ünsiyyəti ixtiyari xarakter daşıyır. 6 yaşlı uşağın sosial mövqeyi müəyyənləşir və onun iradi cəhdi məktəbə daxil olması ilə reallaşır. Uşağın məktəbə psixoloji hazırlığına şəxsi, iradi və intellektual hazırlığı da daxildir. Bu yaş böhranında uşaqlarda iradi fəaliyyət ünsürləri formalaşır. 6 yaşın tamamında uşağın hərəkətlərində ixtiyariliyin səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başlayır, onların hərəkətləri şüurlu iradi hərəkətlərin obyektinə çevrilir.

“Yeniyyətlik yaş böhranı”- böhranlı yaş kimi səciyyələndirilir. Bu yaş döbrü fiziki keyfiyyətlərin inkişafı və formalaşması üçün senzitiv dövrdür. Bu böhran dövründə şəxsiyyətlərəarası münasibətlərin əsas formaları stabilləşir, sosial yönəlişliyin təməli möhkəmlənir, özünüdərkətmə, özünüqiymətləndirmə, özünütəstiq formalaşır. Bu yaş böhranı dövründə yaşlılıq hissi və meyli əmələ gəlir. Yeni xüsusiyyətlər- əxlaqi şüur və mənlik şüuru təzahür edir. Yeniyyətliklərin özü və ətraf adamlar haqqında təsəvvürlər dəyişilir. Bu yaş

böhranında şəxsi qarşılıqlı münasibətlər sistemində tutduqları yer artıq yeniyetmələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, böhran qaçılmazdır. Müxtəlif yaş dövrlərində özünəməxsus spesifik çalarlarla xarakterizə olunan yaş böhranları çoxsaylı təsnifatlarla əks olunur və bütövlükdə şəxsiyyətin formalaşmasında prioritetliyi ilə diqqəti cəlb edir. N. Çələbiyev qeyd edir ki, “həyatın gedişində insanın inkişafı qanunauyğun olaraq bir mərhələnin digəri ilə əvəz olunması yolu ilə gedir. Hər bir mərhələdə insanın daxili aləmində, davranışı və münasibətləri sistemində müxtəlif dəyişikliklər baş verir ki, bunun da nəticəsində şəxsiyyət həmin mərhələ üçün xarakterik olan nəisə yeni bir xüsusiyyət qazanır” (6, səh.105-106).

Odur ki, yaşlılar hər yaş dövrünə uyğun kontekstdə uşaqların müstəqilliyini, hüquq və vəzifələrini genişləndirməli, həyat və fəaliyyətin müxtəlif sahələrində yaşlı adam kimi iştirak etmək-yaşlılar aləminə daxil olmaq üçün ona şərait yaratmalı, bilavasitə kömək göstərməlidirlər. Əks halda uşaqlar, xüsusilə də yeniyetmələr u aləmə onların köməyi olmadan daxil olur. Belə hallarda ona yoldaşları, dostları, başqa yaşlılar kömək göstərir, lakin bu zaman yaşlılıq hissi valideyn, tərbiyəçi və müəllimlərin təsir sahəsindən kənarında inkişaf etdiyi üçün tərbiyə işində çoxlu əlavə çətinliklər meydana çıxır.

Göründüyü kimi, uşaqların “yaş böhranları” onların psixi inkişafında müxtəlif keçid xarakterli dəyişmələrlə və tipoloji xüsusiyyətlərlə müşahidə olunur. Bütün bu boloji, psixoloji və sosioloji dəyişmələr uşaqların şəxsiyyətinin inkişafında önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Research and Publication Ethics

In this study, all rules specified in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions" were followed. None of the actions specified under the second section of the Directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication

Ethics", have been carried out.)

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: Author 100%,
2. No potential conflict of interest was reported by the author.

İstifadə Ədilmiş Ədəbiyyat Siyahısı

- [1] Əlizadə Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı, 1986, səh.29.
- [2] Əzimli Q. Yaş və pedaqoji psixologiyanın müasir problemləri. Bakı, 2006.
- [3] Əmrahlı L. Rzayeva N. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2015.
- [4] Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2002, səh. 380-382.
- [5] Həmzəyev M. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2006
- [6] Çələbiyev N. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2005, səh.150.
- [7] Волков Б.С., Волкова Н. Возрастная психология. М., 2005.
- [8] Поливанова К. Психология возрастных кризисов. М., 2000.

Examination of Literacy Skills Added to the 2018 Social Studies Curriculum

¹Merve Arslan

Abstract:

Literacy is expressed as acquiring knowledge about a certain subject and concept, making sense of this information and assimilating it in the life process. As a result of the development of the age, different types of literacy emerged. The purpose of this study is to examine the literacy skills added to the 2018 Social Studies Curriculum on an achievement basis and to determine to what extent they are included in the objectives when the specific objectives of the program are examined. The research was prepared by document analysis within the scope of qualitative research method. According to the findings of the research; Each literacies are located at different grade levels and in different learning areas. The frequency of skills being included in achievements is hierarchically financial, environmental, political, law, map, digital and media. These literacies are included in a total of 23 achievements in the Social Studies Curriculum. Additionally, it was observed that the distribution of literacy in achievements was unbalanced and it was suggested that this should be corrected.

Keywords: Social Studies Curriculum, Media, Literacy and Literacy Skills.

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Eklenen Okuryazarlık Becerilerinin İncelenmesi

Öz:

Okuryazarlık, belirli bir konu ve kavrama ilişkin bilgi edinerek bu bilgileri yaşamsal süreci içerisinde anlamlandırma, özümseme olarak ifade edilmektedir. Çağın gelişmesi sonucunda da farklı okuryazarlık türleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı da 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na eklenen okuryazarlık becerilerinin kazanım bazlı incelenmesi ve programın özel amaçları incelendiğinde amaçlarda ne denli yer aldığını saptamaktır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi kapsamında doküman analizi ile hazırlanmıştır. Araştırmadaki bulgulara göre; her okuryazarlıklar farklı sınıf düzeylerinde, farklı öğrenme alanlarında yer

¹ Corresponding Author: Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD mervearslan5771@gmail.com

almaktadır. Becerilerin kazanımlarda yer alma sıklığı hiyerarşik olarak finansal, çevre, politik, hukuk, harita, dijital ve medyadır. Bu okuryazarlıklar Sosyal Bilgiler Öğretim Programı içerisinde toplamda 23 kazanımda yer almaktadır. Ayrıca okuryazarlıkların kazanımlardaki dağılımının dengesiz olduğu gözlenmiş ve bunun düzeltilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, Medya, Okuryazarlık ve Okuryazarlık Becerileri.

Article History

Article arrival: 22 March 2024

Accept: 12 May.2024

Publish: 30.05.2024

Article type: Research article

Article language: Turkish

Citation: Arslan, M, (2024). 2018 Sosyal bilgiler öğretim programına eklenen okuryazarlık becerilerinin incelenmesi *Journal of Educational Studies (J-EDUCAT)*. 2(1), pp.113-140.

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Eklenen Okuryazarlık Becerilerinin İncelenmesi

Giriş

Sosyal Bilgiler, öğrencilerin değişen ve sürekli gelişen dünya düzeninde, hayatlarında gerekli olan bilgi, beceri, değer ve tutumlarını geliştirmek için içeriğini temelde sosyal ve beşeri bilimlerden alan ve bunun yanında yeri geldiğinde insana dair her türlü disiplin ve çalışma alanından da yararlanma yoluna giden bir derstir (Öztürk, 2015).

Sosyal Bilgiler dersi disiplinler arası bir ders olduğu için öğrencilere çağı tanıtarak, çağa uyum sağlamasına ve toplumsal kişilik kazanmasına önem vermektedir. Toplumsal kişiliğin sağlanması için iyi bir vatandaş olmak önemli bir özelliktir. İyi bir vatandaş görev ve sorumluluklarını bilen ve çevresindeki olaylara karşı bilinçli olan kişidir (Sözer, 2008). Bu bilincin sağlanması için de okuryazarlık becerisine sahip olmak gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu'nda okuryazarlık, okuryazar olma durumu anlamına gelmektedir (TDK, 2023). Ancak okuryazar sadece okuma ve yazma bilen, temel veya daha üst seviyede eğitim alma anlamına gelmemektedir. Aslında okuryazarlık kavramı anlamlandırmaya

dayalıdır (Kurudayıoğlu ve Tüzel, 2010).

21. yüzyılda okuryazarlık yeni bir boyut kazanmış, sembolleri ve olayları anlamlandırmayı da içerisine eklemiştir. Çünkü artık okuma ve yazma bilmek çağımıza ayak uydurabilmek için yeterli değildir. Hayatın her alanında bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma, yönetme ve değerlendirme gibi beceriler bireyler tarafından edinilmesi gerektiğini göstermektedir (Gelen, 2017).

Bireyin yaşamında karşılaştığı olayları ve toplumsal ilişkileri anlamlandırması Sosyal Bilgiler dersinin kapsamına girmektedir. Bu bağlamda, Sosyal Bilgiler dersinde bireyin yakın ve uzak çevresinde meydana gelen olayları anlaması ve topluma uyum sağlaması için öğrencilere okuryazarlık becerileri kazandırılmalıdır (Sağlamgöncü, 2023).

Baildon ve Damico 2016, Sosyal Bilgiler dersinde yeni okuryazarlıkların geliştirilmesi için bu becerilere müfredatta daha fazla yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Pala, 2022). 2018 yılında da Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na çağın gereği olarak görülen ve öğrencilere kazandırılması istenilen temel beceriler olarak politik okuryazarlık, dijital okuryazarlık, finansal okuryazarlık, çevre okuryazarlığı, harita okuryazarlığı, hukuk okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı becerileri eklenmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018). Böylelikle Sosyal Bilgiler Öğretim Programı çağın getirilerini dikkate alarak daha da zenginleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı da programa eklenen okuryazarlık becerilerinin programda ne kadar ve nasıl yer aldığını saptamaktır.

Çalışmanın Problem Durumu ve Amacı

Bu çalışmanın amacı, 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na eklenen okuryazarlık becerilerinin kazanım bazlı incelenmesidir. Yapılan literatür taramasında Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın içerisinde yer alan okuryazarlıkların genelde tek tek ele alındığı, toplu

olarak yapılan okuryazarlık incelemelerinin ise kısıtlı sayıda ve ayrıntısız olduğu görülmüştür.

Bu nedenle araştırmanın alt amaçları şunlardır;

1. Programa eklenen okuryazarlık becerilerinin hiyerarşik dağılımını nasıldır?
2. Programdaki özel amaçlar hangi okuryazarlık becerileri ele almaktadır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, verilerin toplanma araçları, verilerin toplanması ve veri analiz süreçleri açıklanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Deseni

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırma durum çalışması desenindedir. Durum çalışması ise, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan ve durumları çeşitli ve derinlemesine inceleyen görgül bir araştırma desendir (Yin, 1984, akt; Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmanın verileri Sosyal Bilgiler Öğretim Programı esas alınarak toplanmıştır. Programda öğrencilere kazandırılması amaçlanan beceriler kısmında yer alan okuryazarlık becerileri; politik okuryazarlık, çevre okuryazarlığı, finansal okuryazarlık, hukuk okuryazarlığı, harita okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve medya okuryazarlığıdır. Bu okuryazarlıklar araştırılırken kazanım açıklamalarından yararlanılmış, kazanımlar seçilirken doğrudan bağlantılı olan kazanımlar tablolara eklenmiştir.

Nitel veri analizi; verilerin toplanması, verilerin azaltılması, verilerin gösterilmesi, sonuç

çıkarma ve doğrulama olarak üç aşamalıdır (Miles ve Huberman 1994, akt; Kırıl, 2020).

Verilerin toplanmasında, araştırılması planlanan becerilerle ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman analizinden yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Doküman analizi, basılı ve elektronik materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için kullanılan sistematik bir yöntemdir (Bowen, 2009, akt; Altay, 2020).

Bulgular

Bu bölümde 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan okuryazarlıkların tanımı, kazanımlarda ve özel amaçlardaki durumu yer almaktadır.

Finansal Okuryazarlık

Günümüzde sosyal bilimlerin önemli bir parçası olan ve toplumsal yaşamda oldukça etkin bir rolü olan ekonomi bilimine ait temel kavramları bilme ve bu bilgiyi bireysel finansal yaşam içerisinde işlevsel bir beceriye dönüştürme üzerine kurulu olan finansal okuryazarlık önemli okuryazarlık becerilerinden biridir (Adalar, 2019). Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (*Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD*) göre finansal okuryazarlık, finansal ürünler ve kavramlar hakkında finansal tüketicilerin bilgilendirilmesini veya finansal risk ve çeşitli alternatifler arasında tercih yapabilecek farkındalığa sahip olmasını temin ederek finansal refahını artırma sürecidir (OECD, 2005, akt; Altan ve Biçer, 2016). Bu doğrultuda finansal okuryazarlıkla ilgili bilgileri kavrama, finansal beceriler ve bunları uygulama eğilimi finansal okuryazarlığın temel öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Güvenç, 2017). Finansal okuryazarlık Sosyal Bilgiler Öğretim Programının özel amaçlarında² ve kazanımlarında yerini almıştır (Tablo 1).

² "Amaç 8: Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde milli ekonominin yerini kavramalarıdır" (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018, Amaç 8).

Tablo 1

SBÖP’te Yer Alan Finansal Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
4.sınıf	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	<p>4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar.</p> <p>Kaynakların sınırlılığı, fayda ve maliyet dengesi göz önüne alınacaktır. İstek ve ihtiyaçların birbirinden farklı olduğu vurgulanır.</p> <p>4.5.2. Ailesi ve yakın çevresindeki başlıca ekonomik faaliyetleri tanıır.</p> <p>Gelir, gider, bütçe, üretim, dağıtım, tüketim ve meslek gibi kavramları kullanarak öğrencinin yakın çevresindeki ekonomik faaliyetleri gözlemlemesi ve raporlaştırması sağlanır.</p> <p>4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.</p> <p>4.5.4. Kendine ait örnek bir bütçe oluşturur.</p> <p>Öğrencinin ailesi ile beraber örnek bir bütçe miktarı üzerinden gelir gider tablosu oluşturması sağlanır. Yöresel ve sosyo-ekonomik şartlar ile ailelerin gelir düzeyleri dikkate alınır.</p> <p>4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır. Sahip olduğu kaynakları bilinçli kullanarak tasarrufta bulunması gerektiği vurgulanır.</p>
		<p>5.5.1. Yaşadığı yerin ve çevresinin ekonomik faaliyetlerini analiz eder.</p> <p>Ekonomik faaliyetlerle coğrafi özellikleri ilişkilendirir.</p> <p>5.5.2. Yaşadığı yer ve çevresindeki ekonomik faaliyetlere bağlı olarak gelişen meslekleri tanıır.</p> <p>5.5.3. Çevresindeki ekonomik faaliyetlerin, insanların sosyal hayatlarına etkisini analiz eder.</p>

5.sınıf	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	<p>Ekonomik faaliyetlerin nüfus, yerleşme, eğitim ve kültür üzerindeki etkileri üzerinde durulur.</p> <p>5.5.4. Temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim ağını analiz eder.</p> <p>5.5.5. İş birliği yaparak üretim, dağıtım ve tüketime dayalı yeni fikirler geliştirir.</p> <p>Farklı alanlarda yeni fikirler geliştiren başarılı girişimcilerin çalışmalarından örnekler verilerek öğrenciler yeni fikirler üretmeye teşvik edilir. Değişen toplumsal ilgi ve ihtiyaçlar araştırılarak bunları karşılamaya yönelik yenilikçi fikirler geliştirilir.</p> <p>5.5.6. Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.</p>
	Küresel Bağlantılar	<p>5.7.1. Yaşadığı yer ve çevresinin ülkemiz ile diğer ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki rolünü araştırır. Tarım, sanayi, turizm, ulaşım, eğitim, kültür endüstrisi gibi ekonomik faaliyet alanlarından uygun olanlara değinilir.</p> <p>5.7.2. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır.</p>
6.sınıf	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	<p>6.5.1. Ülkemizin kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini ilişkilendirir.</p> <p>Kaynakların ülke ekonomisindeki yeri ve önemi tartışılır.</p> <p>6.5.3. Türkiye'nin coğrafi özelliklerini dikkate alarak yatırım ve pazarlama proje önerileri hazırlar.</p> <p>6.5.4. Vatandaşlık sorumluluğu ve ülke ekonomisine katkısı açısından vergi vermenin gereğini ve önemini savunur.</p> <p>6.5.5. Nitelikli insan gücünün Türkiye ekonomisinin gelişimindeki yerini ve önemini analiz eder.</p> <p>6.5.6. İlgi duyduğu mesleklerin gerektirdiği kişilik özelliklerini, becerileri ve eğitim sürecini araştırır.</p>

	Küresel Bağlantılar	6.7.2. Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini analiz eder. Konu kaynaklar ve ihtiyaçlar açısından ele alınır.
Toplam	2	19

Tablo 1'e göre sadece 7.sınıf düzeyinde harita okuryazarlığı becerisine yer verilmemiştir. Sınıf bazında incelendiğinde 4.sınıfta 5 kazanım, 5.sınıfta 8 kazanım, 6.sınıfta ise 6 kazanım finansal okuryazarlığına ayrılmıştır.

Öğrenme alanları incelendiğinde ise 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' öğrenme alanında 16 kazanım ve 'Küresel Bağlantılar' öğrenme alanında 3 kazanıma yer verilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere finansal okuryazarlığa en çok 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' öğrenme alanında yer verilmiştir.

Çevre Okuryazarlığı

Çevre okuryazarlığı kavramını ilk defa 1968 yılında Roth kullanmıştır. Çevre okuryazarlığını; çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için uygun eylemlerin gerçekleştirilmesi süreci olarak ifade ederken; çevre eğitiminin amacını ise sorumluluk sahibi ve üretken vatandaşlar yetiştirmek olarak tanımlamıştır (Roth, 1992, akt; Kışoğlu, 2009).

Çevre okuryazarlığı becerisi farklı disiplinlerin çalışma alanlarına giren bilgi, beceri, tutum ve değerleri içermesinden dolayı bu becerinin disiplinler arası bir yapısı vardır. (Roth, 1968, akt; Büken ve Katılmış, 2022). Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersinin coğrafya öğretimini temel alan kazanımlarda yer almaktadır (Şimşek ve Yıldırım, 2020). Çevre okuryazarlığının gerektirdiği bilgi, beceri ve değerlere sahip; çevre sorunlarının çözümünde rol oynayabilecek bireyler yetiştirme hedefi de sosyal bilgiler dersinin okullarda verilme amaçları arasındadır. Çevre

okuryazarlığı, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın özel amaçlarında³ ve kazanımlarında yerini almıştır. (Tablo2)

Tablo 2

SBÖP'te Yer Alan Çevre Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
4.sınıf	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	<p>4.3.3. Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder. Öğrencilerin yakın çevrelerini tüm unsurlarıyla birlikte tanımaları sağlanır.</p> <p>4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır. Gözlem yapma süresi, farklı hava olaylarının gözlemlenmesine imkân verecek şekilde belirlenir. Ayrıca hava olaylarını aktarırken grafik okuma ve oluşturma becerileri üzerinde durulur.</p> <p>4.3.5. Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur. Türkiye'nin Siyasi ve Fiziki Haritası öğrencilerle birlikte incelenir. Bu kazanım işlenirken şiir, hikâye, destan gibi edebi ürünlerden yararlanılır.</p> <p>4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar. Öğrencinin yaşadığı çevrede karşılaşma olasılığı olan doğal afetlere öncelik verilir. Deprem çantası hazırlığı konusuna değinilir.</p>
	Bilim, Teknoloji ve Toplum	<p>4.4.2. Teknolojik ürünlerin geçmişteki ve bugünkü kullanımını karşılaştırır.</p> <p>Teknolojinin hayatımızda ve çevremizde meydana getirdiği olumlu ve olumsuz etkilerine dikkat çekilir.</p> <p>4.4.5. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.</p>

³ Özel Amaç 5: Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri, (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018, Amaç 5).

		Teknolojik ürünler için hazırlanan kullanım kılavuzlarına dikkat çekilir.
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır. Sahip olduğu kaynakları bilinçli kullanarak tasarrufta bulunması gerektiği vurgulanır.
5.sınıf	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	<p>5.3.1. Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevresinin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar.</p> <p>Harita çizilirken belirli oranlarda küçültme yapıldığına değinilir. Ölçek türlerine ve hesaplamalarına girilmez. Fiziki haritada yer alan temel unsurlar ve bu unsurların anlamları üzerinde durulur.</p> <p>5.3.2. Yaşadığı çevrede görülen iklimin, insan faaliyetlerine etkisini, günlük yaşantısından örnekler vererek açıklar.</p> <p>5.3.3. Yaşadığı yer ve çevresindeki doğal özellikler ile beşerî özelliklerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerine örnekler verir.</p> <p>Yaşadığı yer ve çevresinin bitki örtüsü detaya girilmeden ele alınır. Nüfusun dağılışına etki eden faktörler üzerinde durulur. İnsanların doğal ortamı değiştirme ve ondan yararlanma şekillerine kanıtlar gösterilir.</p> <p>5.3.4. Yaşadığı çevredeki afetlerin ve çevre sorunlarının oluşum nedenlerini sorgular.</p> <p>5.3.5. Doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklerle açıklar</p>
6.sınıf		<p>6.3.2. Türkiye'nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler. Türkiye'nin yer şekillerine, iklim özelliklerine ve bitki örtüsüne dair haritalar kullanılır.</p> <p>6.3.3. Türkiye'nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir. Türkiye'nin nüfus dağılışı, ekonomik faaliyetleri, yer altı ve yer üstü kaynaklarına dair haritalar verir.</p>

	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	6.3.4. Dünyanın farklı doğal ortamlarındaki insan yaşantılarından yola çıkarak iklim özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur. İnsanların yaşantılarına dair bilgi ve verilerden hareketle Akdeniz iklimi, kutup iklimi, muson iklimi ve ekvatorial iklim üzerine çıkarımda bulunulur.
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	6.5.2. Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin canlı yaşamına etkilerini analiz eder. Yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynakların önemi vurgulanır.
7.sınıf	Küresel Bağlantılar	7.7.4. Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir. Küresel iklim değişimi, doğal afetler, açlık, terör ve göç konuları ele alınacaktır.
Toplam	4	17

Tablo 2'ye göre her sınıf düzeyinde çevre okuryazarlığı becerisinin yer aldığı görülmektedir. Sınıf bazında incelendiğinde 4.sınıfta 7 kazanım, 5.sınıfta 5 kazanım, 6.sınıfta 4 kazanım ve 7.sınıfta 1 kazanım çevre okuryazarlığına ayrılmıştır.

Öğrenme alanları incelendiğinde ise 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler' öğrenme alanında 12 kazanım, 'Bilim, Teknoloji ve Toplum' öğrenme alanında 2 kazanım, 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' öğrenme alanında 2 kazanım ve 'Küresel Bağlantılar' öğrenme alanında 1 kazanıma yer verilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere çevre okuryazarlığı en çok 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler' öğrenme alanında yer almaktadır.

Politik Okuryazarlık

Politik okuryazarlık; öğrencilerin bilgi, beceri ve değerler aracılığıyla kamusal yaşamda kendilerinin nasıl etkili olabileceklerini öğrenmeleridir. Kamusal yaşam terimi ise günün temel ekonomik ve sosyal sorunlarıyla ilgili çatışma, çözme ve karar almaya ilişkin gerçekçi bilgi ve hazırlığı içermek anlamına gelmektedir (Advisory Group on Citizenship, 1998, akt; Kuş, 2019).

Politik okuryazarlık, bireyin siyasal sistemi anlamasını kolaylaştırmasını ve siyasal

bilgileri özümsemekten ziyade gerekli araçları, siyasi süreçteki bağlantıları anlamasını içerir. Kararların nasıl alındığını, kaynakların nasıl temin edildiğini ve sorunların nasıl çözüldüğünü bilen kişi politik okuryazardır (Dönmez ve Faiz, 2018). Politik okuryazarlık, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın özel amaçlarında ve kazanımlarında⁴ yerini almıştır. (Tablo3)

Tablo 3

SBÖP'te Yer Alan Politik Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
4.sınıf	Etkin Vatandaşlık	4.6.4. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı ile ulusal egemenlik ilişkilendirilir. Bir birey olarak ülkesinin bağımsızlığı için üstlenebileceği rollere örnekler verir. 15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü'nün bireysel özgürlüğü ve ülkesinin bağımsızlığına katkısı üzerinde durulur.
5.sınıf		5.6.1. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir. Günlük yaşantısında karşılaştığı kurumlar ele alınarak bu kurumların yurttaşların haklarını koruma ve geliştirme, vatandaşlara çeşitli hizmetler sunma ve onların ihtiyaçları ile güvenliklerini sağlamaya yönelik sorumlulukları olduğu vurgulanır. Çevresindeki kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin araştırılması sağlanır. Kazanım kapsamında e-devlet portalı ve bu portal üzerinden sağlanan hizmetlere değinilir. 5.6.2. Yaşadığı yerin yönetim birimlerinin temel görevlerini açıklar. Yönetim birimlerinde görev yapan birey ve kurumların

⁴ Amaç1: Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri. (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018, Amaç 1).

	Etkin Vatandaşlık	<p>görevlerini yerine getirirken çeşitli kararlar aldıkları ve bu bağlamda karar verme becerilerini kullandıkları belirtilir.</p> <p>5.6.3. Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar. Temel haklardan katılım ve düşünce özgürlüğü hakkı üzerinde durulur.</p> <p>5.6.4. Millî egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir.</p>
6.sınıf	Etkin Vatandaşlık	<p>6.6.1. Demokrasinin temel ilkeleri açısından farklı yönetim biçimlerini karşılaştırır.</p> <p>6.6.2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ilişkiyi açıklar. Kuvvetler ayrılığı ilkesi ile yasama, yürütme ve yargı güçlerinin her birinin kendine has yetki ve sorumluluklarının olduğu üzerinde durulur.</p> <p>6.6.3. Yönetimin karar alma sürecini etkileyen unsurları analiz eder.</p> <p>Konu siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, medya ve bireyler (kamuoyu) kapsamında ele alınır.</p> <p>6.6.4. Toplumsal hayatımızda demokrasinin önemini açıklar. Kazanımın işlenmesi sırasında 15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü ele alınır.</p> <p>6.6.5. Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin bir vatandaşı olarak hak ve sorumluluklarının anayasal güvence altında olduğunu açıklar.</p> <p>6.6.6. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder.</p> <p>Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu, kadına şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulur.</p>
		<p>7.6.1. Demokrasinin ortaya çıkışını, gelişim evrelerini ve günümüzde ifade ettiği anlamları açıklar. Demokratik değerlere ve demokrasi uygulamalarına tarihimizden örnekler verilir.</p>

7.sınıf	Etkin Vatandaşlık	<p>7.6.2. Atatürk'ün Türk demokrasisinin gelişimine katkılarını açıklar. TBMM'nin açılması, Cumhuriyet'in ilanı ve çok partili hayata geçiş denemeleri kısaca ele alınır.</p> <p>7.6.3. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel niteliklerini toplumsal hayattaki uygulamalarla ilişkilendirir.</p> <p>7.6.4. Demokrasinin uygulanma süreçlerinde karşılaşılan sorunları analiz eder.</p> <p>Demokratik toplumlardaki antidemokratik uygulamalarla ilgili güncel sorunlar üzerinde durulacaktır. Aile, okul ve toplumdaki demokratik uygulamalar üzerinde durulur.</p>
Toplam	1	15

Tablo 3'e göre her sınıf düzeyinde politik okuryazarlığı becerisine yer verilmiştir. Sınıf bazında incelendiğinde 4.sınıfta 1 kazanım, 5.sınıfta 4 kazanım, 6.sınıfta 6 kazanım ve 7.sınıfta 4 kazanım politik okuryazarlığına ayrılmıştır.

Öğrenme alanları incelendiğinde ise her sınıf düzeyinde sadece 'Etkin Vatandaşlık' öğrenme alanının yer aldığı görülmüştür.

Hukuk Okuryazarlığı

Toplumda yaşayan her birey hukuk kurallarını bilmek ve öğrenmekle yükümlüdür. Bu durum vatandaş olmanın tabii bir sonucudur. Hukuka ilişkin temel bilgi ve kavramları bilmek, bunları hayatına uygulamak ise hukuk okuryazarlık becerisiyle mümkün olabilmektedir (Çetin, 2022).

Hukuk okuryazarlığı, 'Yasaların değişim için sunduğu kısıtlamaları, olasılıkları bilmeyi, ayrıca kişinin toplumu kendisi ve başkaları için geliştirmek adına hukuk araçlarını ve tekniklerini kullanabilme yeteneğine sahip olma' olarak tanımlanmaktadır (Zariski, 2014, akt; Haçat, 2019). American Bar Association (1989) ise hukuk okuryazarlık terimini yasanın özünü, yasal süreci ve

mevcut yasal kaynaklar hakkında eleştirel değerlendirmeler yapma ve hukuk sistemini etkin bir şekilde kullanarak yasal sistemi iyileştirme stratejilerini ifade etme becerisi olarak tanımlamıştır (Kara ve Tangülü, 2021). Tanımı yapılan hukuk okuryazarlığı, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın özel amaçlarında⁵ ve kazanımlarında yerini almıştır (Tablo 4).

Tablo 4

SBÖP'te Yer Alan Hukuk Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
4.sınıf	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.
	Etkin Vatandaşlık	4.6.1. Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmedeki maddeler ele alınır.
5.sınıf	Birey ve Toplum	5.1.3. Sahip olduğu haklarının farkında olan bir birey olarak katıldığı gruplarda aldığı rollerin gerektirdiği görev ve sorumluluklara uygun davranır. Aile, akraba, arkadaş grubu, spor takımı, resim, müzik kulübü gibi sosyalleşmeye katkıda bulunan gruplar ve okul gibi kurumlar ele alınır. Görev ve sorumlulukları yerine getirirken planlı çalışmanın önemi üzerinde durulur. Kişisel zamanını planlarken oyun oynama, ders çalışma, kitap okuma, uyuma, aile ve arkadaşlar ile nitelikli zaman geçirme ve kitle iletişim araçlarını kullanma durumlarını dikkate almanın önemine değinilir.
	Üretim Dağıtım ve Tüketim	5.5.6. Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.

⁵ Amaç1: Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, milli bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,

Amaç3: Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,

Amaç14: Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,

Amaç15: İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri. (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018, Amaç, 3,14,15).

	Etkin Vatandaşlık	5.6.3. Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar. Temel haklardan katılım ve düşünce özgürlüğü hakkı üzerinde durulur
6.sınıf	Birey ve Toplum	6.1.5. Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.
	Bilim, Teknoloji ve Toplum	6.4.4. Telif ve patent hakları saklı ürünlerin yasal yollardan temin edilmesinin gerekliliğini savunur
	Etkin Vatandaşlık	6.6.5. Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin bir vatandaşı olarak hak ve sorumluluklarının anayasal güvence altında olduğunu açıklar. 6.6.6. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder. Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu, kadına şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulur.
7.sınıf	Birey ve Toplum	7.1.4. İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir. Özel hayatın gizliliği, düşünceyi açıklama özgürlüğü ve doğru bilgi alma hakkı ile kitle iletişim özgürlüğü arasındaki ilişki ele alınır.
	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	7.3.4. Temel haklardan yerleşme ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlara örnekler gösterir.
Toplam	5	11

Tablo 4'e göre her sınıf düzeyinde hukuk okuryazarlığı becerisine yer verilmiştir. Sınıf bazında incelendiğinde 4.sınıfta 2 kazanım, 5.sınıfta 3 kazanım, 6.sınıfta 4 kazanım ve 7.sınıfta 2 kazanım hukuk okuryazarlığına ayrılmıştır.

Öğrenme alanları incelendiğinde ise 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler' öğrenme alanında 1 kazanım, 'Bilim, Teknoloji ve Toplum' öğrenme alanında 1 kazanım, 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' öğrenme alanında 2 kazanım, 'Birey ve Toplum' öğrenme alanında 3 kazanım ve

'Etkin Vatandaşlık' öğrenme alanında 4 kazanıma yer verilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere hukuk okuryazarlığı en çok 'Etkin Vatandaşlık' öğrenme alanında yer almaktadır.

Harita Okuryazarlığı

Haritalar eğitim için vazgeçilmez bir unsurdur. Çünkü verimli bir anlatım, etkili bir görsellik ve kalıcı bir öğretim olanağı sunarlar. Haritayı iyi analiz etmek ve öğrencilerde mekân algısını genişletmek için haritada bulunan bazı unsurların bilinmesi gereklidir (Kartal, 2016). Bu unsurlar haritadaki renklerden, işaretlerden, sembollerden ve harita lejantından oluşmaktadır. Haritada verilen bu unsurlardan yola çıkarak harita üzerinde yorumlama, analiz ve değerlendirme yapılabilmektedir. (Akengin, Tuncel ve Gendek, 2016). Açıklanan Harita okuryazarlığı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın özel amaçlarında⁶ ve kazanımlarında yerini almıştır (Tablo5).

Tablo 5

SBÖP'te Yer Alan Harita Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
4.sınıf	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	4.3.5. Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur. Türkiye'nin Siyasi ve Fiziki Haritası öğrencilerle birlikte incelenir. Bu kazanım işlenirken şiir, hikâye, destan gibi edebi ürünlerden yararlanılır.
5.sınıf	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	5.3.1. Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevresinin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar. Harita çizilirken belirli oranlarda küçültme yapıldığına değinilir. Ölçek türlerine ve hesaplamalarına girilmez. Fiziki haritada yer alan temel unsurlar ve bu unsurların anlamları üzerinde durulur.

⁶ Amaç5: Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekân algılama becerilerini geliştirmeleri. (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018, Amaç 5).

6.sınıf	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	6.3.2. Türkiye'nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler. Türkiye'nin yer şekillerine, iklim özelliklerine ve bitki örtüsüne dair haritalar kullanılır. 6.3.3. Türkiye'nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir. Türkiye'nin nüfus dağılışı, ekonomik faaliyetleri, yer altı ve yer üstü kaynaklarına dair haritalar verilir.
Toplam	1	4

Tablo 5'e göre sadece 7.sınıf düzeyinde harita okuryazarlığı becerisine yer verilmemiştir. Tablo sınıf bazında incelendiğinde 4.sınıfta 1 kazanım, 5.sınıfta da 1 kazanım, 6.sınıfta ise 2 kazanım harita okuryazarlığına ayrılmıştır. Öğrenme alanları incelendiğinde ise harita okuryazarlığı sadece 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler' öğrenme alanında yer almaktadır.

Dijital Okuryazarlık

Dijital okuryazarlık, geleneksel okuryazarlıkların alternatifi veya yenisi değil, günümüz dünyasında çalışmak, öğrenmek ve sosyalleşmek için gereken genel okuryazarlığa katkıda bulunan bir uzantısıdır (Churcill, Oakley ve Churchill, 2008, akt; Yontar, 2019). Dijital okuryazarlığın çeşitli tanımları bulunmakla birlikte en açıklayıcı tanımını Martin (2005) 'Dijital araç kullanabilmek için bireylerin farkındalık, tutum ve yeteneklerini geliştirmesi, dijital kaynaklara erişmesi, eriştiklerini değerlendirebilmesi, entegre, analiz ve sentez edebilmesi, yeni bilgi oluşturabilmesi, kişilerle iletişim kurabilmesi, yapıcı sosyal eylemlerle bu süreci sosyal hayatına yansıtabilmesidir' şeklinde tanımlamıştır (Pala ve Başbüyük, 2020). Tanımı yapılan dijital okuryazarlık Sosyal Bilgiler Öğretim Programının özel amaçlarında⁷ ve kazanımlarında yerini almıştır (Tablo 6).

⁷ Amaç11: Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları.Amaç12: Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi

Tablo 6

SBÖP’te Yer Alan Dijital Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
5.sınıf	Bilim, Teknoloji ve Toplum	5.4.1. Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır. 5.4.2. Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular. Medya okuryazarlığı üzerinde durulur. 5.4.3. Sanal ortamı kullanırken güvenlik kurallarına uyar. Mesafeli alışveriş, güvenli İnternet kullanımı, kimlik hırsızlığı gibi konular ele alınır.
Toplam	1	3

Tablo 6 incelendiğinde dijital okuryazarlık becerisine sadece 5.sınıf düzeyinde 3 kazanım ile yer verilmiştir. Bu kazanımların öğrenme alanı ise ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ dur.

Medya Okuryazarlığı

Aufderheide’e göre (1993) medya okuryazarlığı çeşitli biçimlerde mesajlara ulaşma, analiz etme, değerlendirme ve iletme yeteneğidir (Altun, 2008). Jols ve Thoman’a göre ise (2008) 21. yüzyıl yaklaşımı olan medya okuryazarlığı, medyanın rolünün toplumda anlaşılmasını sağlarken, demokratik bir toplumda bir vatandaş için gerekli olan araştırma ve kendini ifade etme yeteneklerinin kazanılmasını da sağlamaktadır. Medya okuryazarlığı eğitimi, yeni medya için eleştirel, farkındalığı olan, dijital çağın gereklerine uygun bireyler yetişmesi açısından yol gösterici bir niteliktedir (Karaduman, 2018). Tanımı yapılan medya okuryazarlığı Sosyal Bilgiler Öğretim

kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeler (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018, Amaç 11-12).

Programı'nın özel amaçlarında⁸ ve kazanımlarında yerini almıştır (Tablo7).

Tablo 7

SBÖP'te Yer Alan Medya Okuryazarlığı Becerisi İle Doğrudan Bağlantılı Kazanımların Sınıf Düzeyleri ve Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Sınıf	Öğrenme Alanı	Kazanım
5.sınıf	Bilim, Teknoloji ve Toplum	5.4.2. Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular. Medya okuryazarlığı üzerinde durulur.
7.sınıf	Birey ve Toplum	7.1.3. Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır. Seçilen bir iletişim kanalının (TV, İnternet, akıllı telefonlar vb.) bireyler arasındaki iletişimi ve toplumsal olarak da kültürü nasıl değiştirdiği ele alınır. 7.1.4. İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir. Özel hayatın gizliliği, düşünceyi açıklama özgürlüğü ve doğru bilgi alma hakkı ile kitle iletişim özgürlüğü arasındaki ilişki ele alınır.
Toplam	2	3

7'ye göre medya okuryazarlığı becerisinin 5 ve 7.sınıflarda yer aldığı görülmektedir. Sınıf bazında incelendiğinde 5.sınıfta 1 kazanım, 7.sınıfta ise 2 kazanım medya okuryazarlığına ayrılmıştır. Öğrenme alanları incelendiğinde 'Bilim, Teknoloji ve Toplum' öğrenme alanında 1 kazanım, 'Birey ve Toplum' öğrenme alanında ise 2 kazanıma yer verilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda medya okuryazarlığını doğrudan ilgilendiren sadece 3 kazanım yer almaktadır.

⁸ Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları (Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı, 2018).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na eklenen okuryazarlıkların kazanımlarda ve özel amaçlarda yer alma durumu incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Finansal okuryazarlığın kazanımlardaki dağılımına bakıldığında 19 kazanım ile okuryazarlıklar arasında en çok yer verilen okuryazarlık olduğu görülmüştür. Bu kazanımların dağılımı incelendiğinde, 7.sınıf kazanımlarında yer almayıp diğer sınıflarda ise; 4.sınıfta 5 kazanım, 5.sınıfta 8 kazanım, 6.sınıfta 6 kazanım şeklinde dağılmıştır. Kazanımlara öğrenme alanları doğrultusunda bakıldığında da 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' ile 'Küresel Bağlantılar' öğrenme alanında yer alıp, 16 kazanımın 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' öğrenme alanında yer alarak finansal okuryazarlığın ağırlıklı olarak bu öğrenme alanında yer aldığı görülmüştür. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 8.amacın finansal okuryazarlıkla ilgili olduğu saptanmıştır.

Çevre okuryazarlığının kazanımlardaki dağılımına bakıldığında finansal okuryazarlıktan sonra 17 kazanım ile programda ikinci en çok yer verilen okuryazarlık becerisi olduğu görülmüştür. Kazanımlar incelendiğinde her sınıf düzeyinde yer alarak; 4.sınıfta 7 kazanım, 5.sınıfta 5 kazanım, 6.sınıfta 4 kazanım ve 7.sınıfta 1 kazanım şeklinde dağılmıştır. Kazanımlara öğrenme alanı doğrultusunda bakıldığında ise 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler', 'Bilim, Teknoloji ve Toplum', 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' ile 'Küresel Bağlantılar' öğrenme alanında yer alıp, 12 kazanımın 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler' öğrenme alanında yer alarak ağırlıklı olarak bu öğrenme alanında yer aldığı görülmüştür. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 5. Ve 6.amacın çevre okuryazarlığıyla ilgili olduğu saptanmıştır.

Politik okuryazarlığın kazanımlardaki dağılımına bakıldığında finansal ve çevre okuryazarlığından sonra 15 kazanım ile programda üçüncü sırada yer verilen okuryazarlık

becerisi olduğu görülmektedir. Kazanımlar incelendiğinde her sınıf düzeyinde yer alarak; 4.sınıfta 1 kazanım, 5.sınıfta 4 kazanım, 6.sınıfta 6 kazanım ve 7.sınıfta 4 kazanım şeklinde dağılmıştır. Kazanımlara öğrenme alanı doğrultusunda bakıldığında ise her sınıf düzeyinde sadece ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanının yer aldığı görülmüştür. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 1.amacın politik okuryazarlıkla ilgili olduğu saptanmıştır.

Hukuk okuryazarlığının kazanımlardaki dağılımına bakıldığında finansal, çevre ve politik okuryazarlıktan sonra 11 kazanım ile programda dördüncü sırada yer verilen okuryazarlık becerisi olduğu görülmüştür. Kazanımlar incelendiğinde her sınıf düzeyinde yer alarak; 4.sınıfta 2 kazanım, 5.sınıfta 3 kazanım, 6.sınıfta 4 kazanım ve 7.sınıfta 2 kazanım şeklinde dağılmıştır. Kazanımlara öğrenme alanı doğrultusunda bakıldığında ise ‘İnsanlar, Yerler ve Çevreler’, ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’, ‘Üretim, Dağıtım ve Tüketim’, ‘Birey ve Toplum’ ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanında yer alıp kazanımların dağılımında bariz bir fark görülmemiştir. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 1., 3., 14. ve 15.amacın hukuk okuryazarlığıyla ilgili olduğu saptanmıştır.

Harita okuryazarlığının kazanımlardaki dağılımına bakıldığında 4 kazanım ile programda beşinci sırada yer verilen okuryazarlık becerisi olduğu görülmüştür. Kazanımlar incelendiğinde 7.sınıf hariç, 4.sınıfta 1 kazanım, 5.sınıfta da 1 kazanım, 6.sınıfta ise 2 kazanım şeklinde dağılmıştır. Kazanımlar öğrenme alanı doğrultusunda bakıldığında ise sınıf düzeylerinde sadece ‘İnsanlar, Yerler ve Çevreler’ öğrenme alanına yer verildiği görülmüştür. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 5.amacın harita okuryazarlığıyla ilgili olduğu saptanmıştır.

Dijital okuryazarlığın kazanımlardaki dağılımına bakıldığında 3 kazanım ile programda son sırada yer verilen okuryazarlık becerisinden biri olduğu görülmüştür. Kazanımlar incelendiğinde sadece 5.sınıf düzeyinde yer verilip, bu kazanımlara da sadece ‘Bilim, Teknoloji

ve Toplum' öğrenme alanında yer verildiği görülmüştür. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 11. ve 12.amacın dijital okuryazarlıkla ilgili olduğu saptanmıştır.

Medya okuryazarlığının kazanımlardaki dağılımına bakıldığında 3 kazanıma ile programda son sırada yer verilen okuryazarlık becerisinden biri olduğu görülmüştür. Kazanımlar incelendiğinde 4 ve 7.sınıflarkı kazanımlarda yer verilmeyip, 5.sınıfta 1 kazanım, 7.sınıfta 2 kazanım şeklinde dağılmıştır. Kazanımlar öğrenme alanı doğrultusunda bakıldığında ise 'Bilim, Teknoloji ve Toplum' ile 'Birey ve Toplum' öğrenme alanında yer aldığı görülmektedir. Programın özel amaçları incelendiğinde ise 8.amacın medya okuryazarlığıyla ilgili olduğu saptanmıştır.

Programdaki okuryazarlıklara genel bir değerlendirme yapıldığında; harita, dijital ve medya okuryazarlıklarının programda çok az yer alması öğrencilerin bu okuryazarlıkları tekrar edip hayatlarında kullanabilmelerine engel olmaktadır. Çünkü beceriler tekrar edildikçe öğrenciler bu becerilere alışacak ve onları hayatlarıyla bağdaştırmaya başlayacaklardır. Bu nedenle okuryazarlık becerilerine programda daha fazla yer verilmesi öğrencilerin gelişebilmeleri için oldukça önemlidir. Yapılan inceleme sonucunda aşağıdaki fikirler önerilmiştir;

- 1- Öğretim programında yer alan beceriler öğretmenleri aydınlatmak için önem arz etmektedir. Ancak 2005 programında ayrıntılı açıklanan beceriler 2018 programında hiç açıklanmamıştır. 2005 programında olduğu gibi becerilerin programda açıklanması önerilmektedir.
- 2- Öğretim programlarında yer alan okuryazarlık becerileri sınıf düzeylerinde ve kazanımlarda dengeli bir şekilde dağıtılmalıdır.
- 3- Sosyal Bilgiler dersinin yoğun olmasından dolayı öğrenciler okuryazarlık becerilerini

tam anlamıyla kazanamamaktadırlar. Bundan dolayı öğretmenler etkinlik ödevleri ile okuryazarlık becerilerini öğrencilere kazandırabilirler.

- 4- Araştırmacılar için, öğrencilerin okuryazarlık becerilerini ölçen araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Research and Publication Ethics

In this study, all rules specified in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions" were followed. None of the actions specified under the second section of the Directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", have been carried out.)

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: Author 100%
2. No potential conflict of interest was reported by the author.

Kaynakça

- Adalar, H. (2019). Finansal okuryazarlık. B. Aksoy, B. Akbaba, B. Kılcan (Ed.), *Sosyal bilgilerde beceri eğitimi* (149-182) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Akengin, H., Tuncel, G., & Cengel, M. E. (2016). Öğrencilerde harita okuryazarlığının geliştirilmesine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 61-69.
- Altay, N. (2020). Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının beceriler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 276-297.
- Altun, A. (2008). Türkiye’de medya okuryazarlığı. *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*, 16, 30-34.
- Arthur, J. & Cremin, H. (2012). *Debates in the citizenship education*. Newyork: Routledge
- Artun, H. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okur-yazarlık düzeylerine etki

eden faktörlerin deęerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eđitim Fakültesi Dergisi*, 34(34), 1-14.

Aufderheide, P. (1993). *Media literacy. A Report of the national leadership conference on media literacy*. Washington, D. C: Aspen Institute.

Baildon, M.C. ve Damico, J. (2016). *Social studies education for the 21st century: Addressing challenges with new literacies and a web-based technology tool*. National Institute of Education Singapore.

Biçer, E. B. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık ile ilgili tutum ve davranışlarının deęerlendirilmesi *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1519-1533.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

Büken R., & Katılmış, A. (2022). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çevre okuryazarlığı becerisine ilişkin görüşleri. *International Journal of Geography and Geography Education*, (47), 115-134.

Churchill, N., Lim, C. P., Oakley, G., & Churchill, D. (2008). Digital storytelling and digital literacy learning. In *Readings in education and technology: Proceedings of ICICTE 2008* (Vol. N/A, pp. 418-430). University of the Fraser Valley Press.
<http://www.icicte.org/ICICTE2008Proceedings/churchill043.pdf>

Çetin, M. (2022). Sosyal bilgilerde hukuk okuryazarlığı: Sistemik literatür taraması. *International Journal of Active Learning*, 7(2), 156-170.

Faiz, M., & Dönmez, C. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının politik okuryazarlık düzeyleri. *Kalem Eđitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(2), 475-501.

- Gelen, İ. (2017). P21-program ve öğretimde 21. yüzyıl beceri çerçeveleri (ABD uygulamaları). *Disiplinlerarası Eğitim Arařtırmaları Dergisi*, 1(2), 15-29.
- Güvenç, H. (2017). Öğretim programlarımızda finansal okuryazarlık. *İlköğretim Online*, 16(3), 935-948.
- Haçat, S. O. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin hukuk okuryazarlığına ilişkin görüşleri. Bildiri tam metinleri, 302.
- Jols T.- Thoman E. (2008). *21. yüzyıl okuryazarlığı medya okuryazarlığına genel bir bakış ve sınıf içi etkinlikler*, (Çev.) C. Elma-A. Kesten, Ankara: Ekinoks Yayınevi
- Kara, H. & Tangülü, Z. (2017). Sosyal bilgiler öğretim programında hukuk ve politik okuryazarlığı üzerine bir durum incelemesi. *Arařtırma ve Deneyim Dergisi*, 2(1), 1-28.
- Kara, H. & Tangülü, Z. (2021). Türkiye’de öğrenim gören sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hukuk okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 341-359.
- Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler/olanaklar/riskler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 683-700.
- Kartal, F. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin harita okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yüksek lisans tezi*, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kışođlu, M. (2009). Öğrenci merkezli öğretimin öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığı düzeyine etkisinin arařtırılması. (*Doktora tezi*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü: Ankara).
- Kurudayıođlu, M. ve Tüzel, S. (2010). 21. Yüzyıl okuryazarlık türleri, deđişen metin algısı ve

Türkçe eğitimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15(28), 283-298.

Martin, A. & Grudzieci, J. (2006). DigEuLit: Concepts and tools for digital literacy development. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 249-267. <https://doi.org/10.11120/ital.2006.05040249>

Miles, M. B. & Huberman, (2020). A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Sage, Thousand Oaks. Oxford Sözlüğü.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Ankara. Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>

OECD (2005), Improving financial literacy. *Analysis of Issues and Policies*, OECD Publishing, Paris.

Öztürk, C. (2012). Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. Öztürk, C. (Ed.). *Sosyal bilgiler öğretimi* (3.baskı, s. 01 -32) içinde. Pegem Akademi.

Öztürk, C. (2015). *Sosyal bilgiler öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi.

Pala, Ş. M., & Başbüyük, A. (2020). Ortaokul beşinci sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(3), 897-921.

Pala, Ş. M. (2022). Okuryazarlık becerilerinin sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında incelenmesi. *e-Kafkas Journal of Educational Research*, 9(2), 659-678.

Roth, C. E. (1968). *Curriculum overview for developing environmentally literate citizens*. <https://eric.ed.gov/?id=ED032982> adresinden edinilmiştir.

Roth, C. E. (1992). *Environmental literacy: its roots, evolution and directions in the 1990s*. <https://eric.ed.gov/?id=ED348235> adresinden edinilmiştir.

Sağlamgöncü, A. (2023). Sosyal bilgiler eğitiminde okuryazarlık: Lisansüstü eğitimde gerçekleştirilen okuryazarlık araştırmaları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Enstitüsü Sosyal Bilimler Arařtırmaları Dergisi, 13(1), 253-276.

Sözer, E. (2008). Sosyal bilgiler dersinin tanımı, kapsamı ve ilköđretim programındaki yeri.

Ş. Yaşar (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretilimi içinde* (s.49), Eskişehir:

Açıköđretim Fakültesi Yayınları.

Şimşek, Ü., & Yıldırım, T. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrencilere çevre

okuryazarlığı becerisi kazandırmada okul dışı cođrafya öğretiminden yararlanma

durumları. *Turkish Studies – Education*, 15(6), 4525-4538.

<https://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.45143>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yontar, A. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri. *Ana Dili Eğitimi*

Dergisi, 7(4), 815-824.

Zariski, A. (2014). *Legal literacy: an introduction to legal studies*. Edmonton: AU Press.

Hatay Earthquakes and Education Throughout History

¹Berhan Ayrıldı

²Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İmamoğlu

Abstract:

Throughout history, humankind has constantly faced natural disasters. Turkey is known as an earthquake country because it completed its formation in the third and fourth geological time. Many fault lines pass through Turkey, which is located between the Eurasian plate in the north and the Arabian and African plates in the south. This situation shows that almost all provinces in Turkey are earthquake zones. Hatay, located among these provinces, has taken its place as a first-degree earthquake zone. Due to its location, Hatay is a city that has been constantly exposed to earthquakes since its founding. Considering its history, the city has been destroyed many times and an urban settlement area has been formed again. The city, which was again destroyed by the earthquake that occurred on February 6 and 20, 2023, caused many losses of life and property. This situation has attracted the attention of researchers, and although the city has seen many devastating earthquakes, the aim of this study is to resettle the city.

Keywords: Hatay-Antioch, History, Earthquakes, Effects.

Tarih Boyunca Hatay Depremleri ve Eğitim

Öz:

Tarih boyunca insanoğlu sürekli olarak doğal afetlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, üçüncü ve dördüncü jeolojik zamanda oluşumunu tamamladığı için bir deprem ülkesi olarak bilinmektedir. Kuzeyde Avrasya, Güneyde Arabistan ve Afrika plakaları arasında kalan Türkiye'den birçok fay hattı geçmektedir. Bu durum Türkiye'deki neredeyse bütün illerin bir deprem bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu iller içerisinde bulunan Hatay da birinci dereceden deprem bölgesi olarak yerini almıştır. Hatay bulunduğu konumu itibarıyla kurulduğu tarihten bu yana sürekli depremlere maruz kalmış bir kenttir. Tarihine bakıldığında birçok kez

¹ Corresponding Author: Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: nahreb_84@hotmail.com

² Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, E-mail: : hvimamoglu@sinop.edu.tr

yerle bir olan řehirde yeniden kentsel yerleřim alanı oluřmuřtur. Türkiye’de son olarak yařanan yüzyılın en yıkıcı depremleri olarak tarihe geçen 06 ve 20 řubat 2023 tarihinde yařanan depremlerle yine yerle bir olan kentte çok sayıda can ve mal kaybı yařanmıřtır. Bu durum tüm gözleri Hatay’a çevirmiřtir ve birçok yıkıcı deprem görmesine rađmen řehrin yeniden yerleřik hayata geçmesi, bu çalıřmanın amacını oluřturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hatay-Antioch, Tarihi, Depremler, Etkiler.

Article History

Article arrival: 24 July, 2023

Accept: 05 May 2024

Publish: 30.05.2024

Article type: Research article

Article language: Turkish.

Citation: Ayrıldı, B. & İmamođlu, H.V. (2024). Tarih boyunca Hatay depremleri ve eđitim. *Journal of Educational Studies (J-EDUCAT)*. 2(1), pp.141-162.

Tarih Boyunca Hatay Depremleri ve Eđitim

Giriř

Yer kabuđunun jeomorfolojik evriminde meydana gelen depremler, yerkürenin bařlangıcından bu yana insanları ve onların faaliyetlerini etkileyen dođal afetler arasında yer almaktadır (Korkmaz, 2019: 49). Düzenli olarak Dünya'yı sarsan depremler, dünyanın herhangi bir yerinde ve günün herhangi bir saatinde oluřabilmektedir. Bu tür olayların sebebi, Dünya'nın yer kabuđunda ve üst mantosunda gerilim yaratan tektonik plakaların yavař hareket etmesi neden olmaktadır (Azarak,2023:3212).

Türkiye'nin jeomorfolojik özelliklerine bakılacak olunursa; Türkiye Alpin sıradađlar kuřađında ve yakın çevresinde; Kuzeyde Avrasya levhaları ile Güneyde Afrika ve Arap levhaları arasında yer almaktadır. Elbette ki Türkiye'nin jeolojisi bu iki levhanın sürekli hareketine ve bu levhalar arasında yer alan eski ve yeni Tetis Okyanuslarının jeoteknik geliřimine göre bađlıdır (Azarak, 2023: 3212,3213). Yer seçiminde insanlar ve jeomorfoloji arasındaki iliřki ön plana çıkmakla birlikte dođal afetler sırasında jeomorfoloji ile toplumların sosyal ihtiyaçları arasında bir denge kurmak, olası jeomorfolojik sorunların belirlenmesi ve

çözülmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü yerleşim yerleri seçilirken jeomorfolojik özellikler dikkate alınmadığında, yaşanacak olan bir doğal afetin nüfusun büyük bir bölümünü olumsuz etkileyecektir ve bu durum zaman içerisinde çarpık yapılaşmaya yol açmakla birlikte sosyal yaşamda sorunlara teşkil etmektedir (Tonbul & Sunkar, 2008:103). Nitekim Antakya'nın tarihi araştırıldığında da birçok deprem yaşadığı görülmektedir. Coğrafi konumu itibariyle kent üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi ise kuruluşundan bu yana sürekli olarak depremlerle mücadele etmesidir. Ne yazık ki şehri vuran depremler şehrin kaderini sürekli olarak etkilemiştir (Bakır,2021:230). Son olarak 06 Şubat 2023 tarihli, Kahramanmaraş merkezli ve 20 Şubat 2023 tarihli, Hatay/Samandağ depreminde çok büyük yıkıma sebebiyet vermiş olması bir kanıtı olarak tarihin sayfalarında yerini almıştır. Bu depremi derinden hissedeni biri olarak depremlerin gölgesi olan bu kentin geçmişteki ve şimdiki durumunu inceleme bu çalışmanın yegâne gayesini öne çıkarmaktadır.

Bu çalışmada Hatay'ın özellikle kozmopolit bir kent olan Antakya'nın geçmiş dönemlerde de benzer yıkıcı depremlerin yaşandığı ve buna rağmen aynı yerleşim alanında fay hatları üzerinde modern yerleşimin kurulması ve bu durumun neden olduğu can ve mal kayıplarının üzerinde durulacaktır.

Antakya'nın Kısa Bir Tarihi

Başkent Konstantinopolis'ten sonrasında 6. asrın sonuna kadar, imparatorluğun en mühim kentlerinin önde gelenlerinden Antiokheia (Antiokheia Megale yahut Antiokheia ad Orontem-Asi'deki Antakya), Asi Nehri'nin Habib-i Neccar Dağıyla birleştiği noktanın Güneybatısında yer edinen Amik Ovası'nda bulunmaktadır (Bakır,2021:230). Türkiye'nin en güneyinde bulunan Hatay'ın merkez ilçesi olarak kabul gören Antakya, bulunduğu coğrafi alan bakımından stratejik konumdadır. Bu durum Antakya merkezinin geçmişten günümüze kültür

çeşitliliğine neden olmuş ve önemli ticaret merkezi haline gelmiştir (Özşahin, 2010: 3). (Şekil 1).

Şekil 1. Türkiye Haritasında Hatay'ın Bulunduğu Sınırlar

Kent Milattan Önce 22 Mayıs 300 tarihinde Makedonyalı Seleukos I. Nikator (vefat MÖ. 281/280) tarafından kurulmuştur. Bizans imparatoru Konstantinus'un mutlak hükümdarlığını 324 yılında ilan etmesinin ardından kent, 611 yılına kadar yani Perslerin kenti işgaline kadar kentte hüküm sürmüşlerdir. Büyük İskender'in bulunduğu toprakları paylaşan Hellenistik Krallıklar'dan kabul edilen Seleukoslar'ın kurduğu Antiokheia (Antakya), (MÖ 300-281) geçmişten günümüze mühim bir şehir olma özelliği taşımaktadır (Azarak,2023:3214). Bizans İmparatorluğu 628 yılında tekrardan kurulmasından sonra Antakya 637/638 yılında üç asırdan fazla sürecek olan Arap himayesi altına girmiştir. Antakya kentini sürekli olarak ele geçirmeye çalışan Bizans imparatorlarınının 28 Ekim 969 tarihinde ikinci Bizans egemenlik yılları, 1084 yılında Selçuklu Devleti'nin şehri ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

Selçuklu egemenliği kentte yalnızca on dört yıl sürmüş ve 1268 yılına kadar Antakya Haçlı Prensligi dönemi başlamıştır. Memlûklüler'in, 1516 yılına kadar egemenliği altına giren

Antakya daha sonra 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin kontrolünde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'ye ilhak edilen Antakya, 1939 yılında yapılan referandumla Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır (Bakır, 2021:230).

Antakya kentinin birçok uygarlığın farklı kentsel anlayışıyla farklı zamanların özelliklerini taşıdığı kozmopolit bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle arkeolojik kazıların da yardımıyla ortaya çıkarılan mekânsal özelliklerine bakıldığında; Antik dönem, Roma ve İslami dönemlerinin izlerini taşımaktadır.

Antakya Kentinin Jeolojik Yapısı

Coğrafi konumu gereği birçok tektonik yapı ve hareketin hissedildiği Antakya, Avrasya, Arap ve Afrika plakalarının aktif olduğu bir bölgede yer almaktadır. Fay hatlarının birçoğunun Anadolu levhasının Afrika ve Arap levhaları tarafından sıkıştırılması sonucu oluştuğu görülmektedir. Antakya, karmaşık jeolojik ve tektonik yapısıyla genel olarak Doğu Anadolu Fay hattı, Ölü Deniz Fay hattı ile Helen-Kıbrıs yayı ve diğer birçok fay hattının parçası olarak değerlendirilmektedir (Aktaran; Özşahin ve Özder, 2011:662). Arap levhasının kuzeye doğru itilmesi yükün birikmesine ve Ölü Deniz fay hattında enerji toplanmasına neden olmaktadır. Bu durum gerilme etkisi yaparak yer kabuğu birimlerin kırılmasına ve ani enerji açığa çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle de, Antakya ve çevresinin deprem riski yükseltmiştir ve dolayısıyla birinci derece deprem bölgesi haline gelmiştir (Korkmaz, 2006:52).

Jeopolitik açıdan önemli bir konumda olan Antakya'nın Antiochus IV. Epiphanes döneminde aşırı nüfus yoğunluğu nedeniyle kentin genişlediği söylenilebilir (Azarak, 2023:3215). Bahsedilen dönemden MS 1872 yılında oluşan büyük yıkıcı depreme kadar şehir surların içerisinde genişlerken, depremde yıkılan surların dışına yayılmaya başlamıştır. Söz

konusu yaşanan depremde şehrin yerle bir olduğu öngörülmektedir. Yaşanılan depremden sonra kentte hızlı şekilde imar faaliyetlerinde bulunularak toparlamaya çalışılırken 1877-1878 yıllarında çıkan Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Asi Nehri'nin batı yakasına Çerkez nüfusu yerleştirilen kent genişlemiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde mekânsal olarak hızlı hareket eden Antakya, 1958 yılında Kuzey ve Güney yönünde genişleyen Antakya'nın Yayladağı ve Altınözü ilçeleri diğer bölgelerden göç almıştır. Hızlı bir şekilde genişleyen kentte zemin yapısının dengesi göz önünde bulundurulmaması yaşanacak olan ciddi bir depremde can ve mal kayıplarının artmasına ortam hazırlamıştır (Azarak,2023:3215).

Jeomorfolojik özellikleri uygun olmayan ve doğal afet riski yüksek olan şehirlere biri olan Antakya'da, yerleşim alanları güvenli olan dağ ve ovalara değil de teras, yamaç ve birikinti alanlarına doğru gelişmiştir (Özşahin,2010:6). Bu yerleşim şeklinin yaşanacak büyük bir deprem anında şehirde büyük oranda can ve mal kaybı yaşanmasına sebebiyet vereceği muhtemeldir (Tonbul, Sungar, 2008: 103-114). Zemin yapısına bakılmaksızın şehirleşen kent göstermiştir ki; tarihte yaşanan depremler ve son yaşanan 6 Şubat ile 20 Şubat 2023'teki depremlerde birçok can ve mal kaybına neden olmuştur.

Geçmişten Günümüze Hatay Depremleri

İnsanlar, tarih boyunca yaşanan depremlerin sebeplerini merak etmiş ve cevap aramaya çalışmışlardır da nedenini bulamamışlardır (Azarak,2023: 3217). Yaşanılan bu doğal afetleri bazen ilahi bir cezayla (örneğin, Yunan deprem tanrısı Poseidon) bazen de bilimsel nedenlerle (Thales, Anaximander, Aristoteles ve diğerlerinin teorileri) açıklamaya çalışmışlar; ancak nedeni ne olursa olsun, bilimsel ölçüm ve enstrümantasyondaki (ölçme aleti) ilerlemelere rağmen depremin kesin zamanı bilinmemektedir (Nişancı& Yıldırım, 2023: 117-118). Yalnızca binaları yıkan bir doğal afet olmayan deprem, aynı zamanda ekonomiyi, toprağı ve

demografiyi değiştirebilecek bir doğal afettir. Çünkü depremin meydana geldiği kentlerde birçok yönden (sosyal, ekonomik, kültürel vb.) yıkımlar meydana gelmektedir (Azarak, 2023:3217). Birinci derece deprem kuşağında olan Antakya'nın da bir doğal afet olan depremleri sık sık yaşadığı; deprem sonrası ekonomik, demografik ve kültürel alanda da yıkımlar yaşadığını göstermektedir.

Şekil 2. Antakya'nın Jeomorfolojik Yapısı

Bulunduğu konum itibariyle ve yaşadığı dönemlere bakıldığında kültürlerin buluştuğu bir yer olan Antakya'nın aynı zamanda tektonik öğelerinde buluşarak karmaşık yapı gösterdiği görünmektedir (Beyen, Erdik ve vd. 2003:51). Antakya, Arap ve Türk levhalarının oluşturduğu bin kilometre uzunluğunun Batı sınırında bulunmakla birlikte Ölü Deniz, Doğu Anadolu ve Kıbrıs'a kadar uzanan fay hatların etkisindedir ve bu durum risk faktörünü arttırmaktadır. Antakya-Samandağ'ı çökellerinin Kuzeydoğu ve Güneybatı ucunda yeralan Asi Nehri ve Antakya'nın belli bir kısmı Miosen deniz çökeltisi, Pliosen ve Holosen çökeltileri ile kaplıdır. Kuzeydoğu ile Güneybatı kenarları normal doğrultu atılımlı yer kırıklarıyla çevrilidir (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçioğlu, 2003:51). Büyük tektonik bozulmaların bu çevresel faylara bağlı olarak geliştiği gözlemlenebilmektedir (İlhan, 1976:). Amik Gölü'nün Antakya-Samandağ yatakları, Ghabi yatakları ve Ölü Deniz fay sisteminin Kuzey ucundaki Hatay-Kahramanmaraş yataklarıyla bağlantılıdır (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçioğlu, 2003:52).

Tarihsel olarak bakıldığında V.- VI.- IX.-XII. Ve XIX. yüzyıllarda fay hareketliliği çok aktif olmasına rağmen aradan geçen bazı yüzyıllarda var olan fayın pasif kaldığı söylenebilir (Ambraseysand Melville, 1995; Alsinawi, 1988; Demir, 1996; PoirierandTaher, 1980; Ambraseys, 1989 –aktaran: Beyen, Erdik ve vd. 2003:52). Oluşum sıklığına bakıldığında gelişmiş güzel bir dağılım göstermektedir. Yakın geçmiş tarihte 22 Ocak 1997 yılında Antakya’da yarım saat arayla üç deprem gerçekleşmiş, bunlar; 5.2 - 5.3 ve 5.5 büyüklüğünde depremlerdir. Yaşanılan bu sismik hareketlilik vatandaşlarda panik yaratmış, yaralanmalara sebebiyet vermiş ve birçok yapıda da hasara neden olmuştur. Bu sismik aktiviteyle Antakya’nın yapı mimarisinde oluşan hasar, binlerle söylenebilecek sayıya ulaşmıştır (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçioğlu, 2003:52). Halk yaşadığı korku ve endişeyle evlerine girememiş, bir kişinin bile ölmesi, yaralı vatandaş sayısının çoğalması panik seviyesini arttırmıştır. Bu durum hafızalarımızda kaldıysa da zaman içerisinde yine imarında hiçbir değişikliğe gidilmemiştir. Yaşanılan bu sismik aktivite Antakya çevresinde Malatya, Adana, Mersin ve Gaziantep çevreleri, Lübnan'ın birçok kenti ile Suriye ve Kıbrıs'ta da güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Yaklaşık olarak iki bin beş yüz yıllık bir geçmişe sahip olan Antakya’nın kent yaşamı ve bununla birlikte deprem geçmişine sahip olan kentte ilk deprem MÖ. 148 yılında meydana gelmiştir (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçioğlu, 2003: 52). Antik kaynaklar, kentin bu depremde büyük zarar gördüğünü ve depremin hemen ardından şehrin yeniden inşa edildiğini belirtmektedir(Yıldırım& Temizkan, 2018:648).

Antakya’nın sınır komşusu olan Suriye’de MÖ 65 yılında oluşan bir depremin kenti etkilediği ve bu depremde yüz yetmiş bin insanın hayatını kaybettiği yine antik kaynaklarda ifade edilmektedir (Azarak,2023:3218). Oluşan bu depremin ardından kentte yine MS 47, 115, 341-342, 458 yıllarında büyük zararların ve can kayıplarının yaşandığı depremlerin olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir. (Nişancı ve Yıldırım, 2023:125). Bu yerleşmede meydana gelen

birçok deprem yaşanmış fakat MS 526 ile 528 yıllarında yaşanan depremler Antakya'yı tamamen yıkmıştır (Korkmaz, Gökhan,2009:324-350).

MS 526 yılında yaşanan depremde tümüyle yıkılmış olan kentte o sırada 'Meryem Ana Yortusu' (Hristiyanların kutladığı bayramlardan biri) için kent dışından gelen yüzlerce insanın kutlama yaptığı sırada gerçekleşen depremde can kayıplarının sayısını arttırmıştır. Arşivlerde bu sayısının iki yüz elli / üç yüz bin olduğu görülmektedir (Arık,1992: 20-21). Ayrıca depremden kaynaklanan yangınlar ve kentte meydana gelen yağmalamalar şehre büyük zararlar vermiştir. Yıllarca süren onarım ve imara rağmen kent, kültürel ve sosyal yaşamdaki hareketliliğini yitirmiştir (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçiöglu, 2003: 52). Yaşanılan acı durumdan dolayı İmparator I. Justinianus kentte yas ilan etmiştir (Arık,1992:13-32). Batı Anadolu'ya göç eden kentte ticari ve sosyal yaşamın ortadan kalkmasıyla birlikte dönemin mevcut kentlerinin üçüncü büyük merkezi olan Antakya, o dönemde bir daha asla toparlanamayacak şekilde yok olmuştur (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçiöglu, 2003:52).

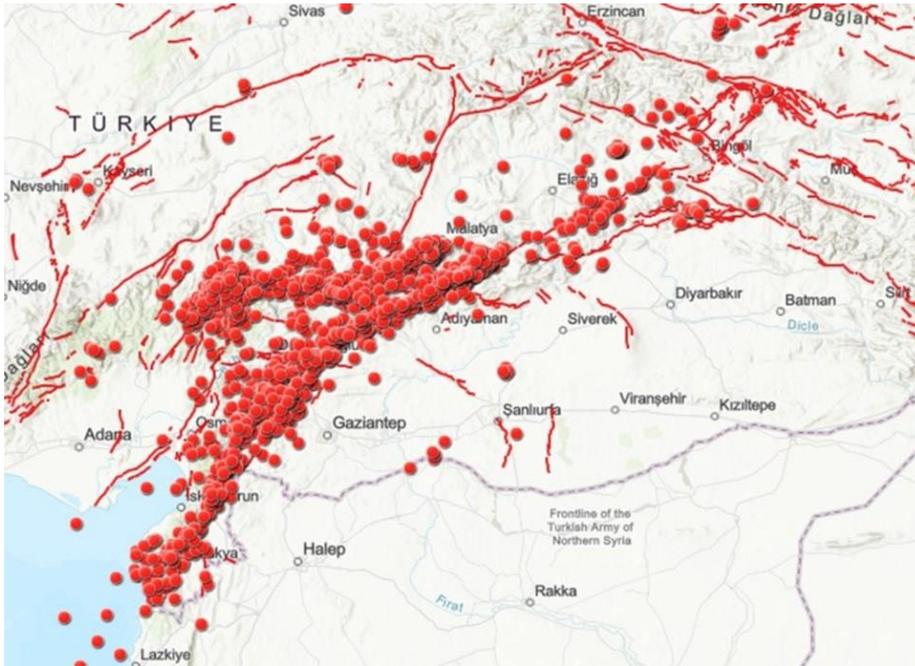
MS 526 yılında yaşanan depremin ardından 528 yılında bir başka yıkıcı depremin meydana geldiği ve bu durumun kent halkında büyük korku, endişeye ve kaosa neden olduğu, insanların en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale getirdiğinden arşivlerde bahsedilmektedir. Ayrıca antik kaynaklarda kentin surların ve yapılarının ciddi bir şekilde hasar gördüğü ve onarılmasının mümkün olmadığı da belirtilmektedir (Kaya ve Kıyılı,2009:405) .

Daha sonra olan diğer depremler sırasıyla; MS 551, 557, 560, 577, 588, 750, 841, 859, 868, 1053, 1090, 1157, 1169, 1303, 1406, 1759, 1787, 1822 ve 3 Nisan 1872 yılında meydana gelmiştir (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçiöglu, 2003:52). Bu depremler 80.000'e yakın

ölüme, maddi hasara ve uzun süreli artçı sarsıntılara neden olmuştur. Depremler içerisinde bilhassa MS 588 ile 848 yılında yaşanan depremlerde çok ciddi yıkımlar yaşanmış; kamu binaları, kent surları ve kiliselerin bir kısmı ağır hasar aldığı bilinmektedir. Arşivlere bakıldığında yaşanan depremden sonra yangınlar ile salgın hastalıkların meydana geldiği bahsedilmekte ve oluşan depremin şiddetinden ötürü Asi Nehri'nin yatak değiştirdiğinden bahsedilmektedir (Arslantaş, 2003: 54-57). Bu döneme ait kaynaklara bakıldığında Urfalı Mateos, MS 1000'li yılların ardından Antakya'da büyük depremlerin meydana geldiğinden ve MS 1054'teki depremde kentin ve kilisenin yıkıldığından bahsetmektedir. Dönemin tarihçisi olan Edassalı Mateos'a göre depremin uzunca bir süre devam ettiğini (artçı sarsıntılar) ve 10.000 kişinin yeraltına gömüldüğü ve Mateos'un bu dönemde yaşanan depremleri ve kaosları "Tanrı'nın gazabı" olarak yorumladığı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda çağlar boyunca bilinen bir metafor olan bu fikrin geçmişte ve günümüzde aynı şekilde devam etmesi enteresan bir durumdur. Mateos'un anlattığı depremin yanı sıra, Azîmi'ye göre MS 1074'te meydana gelen ve çok sayıda can ve mal kaybına yol açan bir depremden de söz edilmektedir. Kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda MS 1091-1092 yılları arasında bir depremin daha meydana geldiği ve büyük bir felakete yol açtığı görülmektedir (Azarak, 2023: 3219).

20. yüzyılın ilk yarısında, 1921'den 1940'a kadar hasar vermeyen sekiz hafif deprem yaşanırken, 1951'den 1981'e kadar yedi deprem kentte panik yaratmıştır ve 1997'de gerçekleşen deprem kentte büyük hasara neden olmuştur. Hem tarihsel hem de günümüzde aletsel olarak görülen sismik hareketlilik nedeniyle Antakya ve çevresinin, tektonik deformasyonunu, faylanma mekanizmalarını, deprem sıklığını ve sessiz dönemin nedenlerine yönelik araştırmaların yapıldığı bir bölge olarak dikkat çekmiştir. Tarihsel olarak aktif olan bu yapı, Antakya ve çevresinin deprem olasılığı yüksek, riskli bir bölge olduğunu teyit etmektedir (Beyen, Erdik, Mazmanoğlu ve Ekmekçiöğlü, 2003: 53).

Türkiye, yakın tarihte 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli, 11 ili vuran son yılların en şiddetli depremini yaşamıştır. Kahramanmaraş'ın Pazarcık İlçesi (7,8 Mw) ve Elbistan İlçesi'nde (7,7 Mw) aynı gün meydana gelen depremler; Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, Şanlıurfa ve sonradan Elazığ'ın eklenmesiyle beraber on bir ilde büyük hasara ve can kaybına sebep olmuştur. Ülkemizde yaşanan bu depremler en büyük ikinci ve üçüncü depremler olarak tarihe geçmiştir. (İTÜ, 2023; Özer, 2023:223). Yaşanılan 6 Şubat depreminde en büyük hasarı Hatay kenti almıştır. Binlerce can kaybına ve ciddi oranda konut yıkımına neden olmuştur. Hatay, on dört gün sonra 20 Şubat 2023 tarihinde Hatay/Samandağ merkezli (6,4 Mw) tekrar bir deprem yaşamıştır.

Şekil 3. Doğu Anadolu Fay Hattı Üzerinde Deprem Esnasında Gelişen Yüzey Kırıkları

Kaynak: www.haberturk.com.tr, 15.11.2023, www.yenicaggazetesi.com.tr, 16.11.2023, www.ntv.com.tr, 26.11.2023, www.trthaber.com.tr, 26.11.2023 adreslerindeki 6 Şubat deprem haberlerinden alınmıştır.

Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesindeki 7.6 büyüklüğündeki depreme neden olan fay kırılmasının Pazarcık-Narlı yakınlarında başlayıp Çelikhan'a, ardından Kırıkhan civarından Türkoğlu'na doğru geliştiği yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Sahada bu yazının hazırlandığı

zamana kadar geçen süreçte 3 metre civarında ötelenmeler belirlendi. Uydu görüntüleri kullanılarak hazırlanan deformasyon haritalarında Kırıkhan'dan Erkenek'e kadar Dođu Anadolu Fay Hattı'nın ana kolu üzerinde 250 kilometrelik bir kesimin deprem esnasında kırıldıđı belirlenmiřtir (řekil 3).

Türkiye'nin en eski yerleřim yerlerinden biri olan Hatay, depremden en çok etkilenen illerin bařında gelmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TİİK) verilerine göre 2022 yılında ilin nüfusu 1.686.043 olarak tespit edilmiřtir. Kahramanmarař-Pazarcık'taki 7,7 büyüklüğündeki depreme 144 kilometre, Kahramanmarař-Elbistan depremine ise 229 kilometre uzaklıktaki Hatay'da 20 řubat 2023'te yařanan 6.4 büyüklüğündeki depremde 51 binden fazla bina ađır hasar gördü veya yıkılmıřtır. Depremin ardından Hatay Havalimanı'nda ki pist hasar gördü ve İskenderun Limanı'ndaki rıhtımda çökmeler oluřtuđu için yangına sebep olmuřtur (Vapur, Kara ve Akın, 2023: 1260). Yařanılan depremin büyüklüđü, on bir ili aynı anda vurması ve yollarda yařanılan çökme ve gklerden ötürü aynı zamanda havaalanının pistinin çökmesi yardımların Hatay'a ulařmasını g duruma getirmiřtir. Halkın yařadıđı endiře, kaygı, üzüntü ve sevdiklerinin acı kaybı depremden sonraki hayatlarını da sosyal anlamda etkilemiřtir. Deprem her ne kadar bir dođal afet olsa da sonrasında bıraktıđı izler yařanılan depremin büyüklüđü kadar büyük ve derindir.

řekil 4. Hatay Havaalanı Pisti.

Kaynak: www.haberturk.com.tr, 15.11.2023, www.yenicaggazetesi.com.tr, 16.11.2023, www.ntv.com.tr, 26.11.2023, www.trthaber.com.tr, 26.11.2023 adreslerindeki 6 řubat depremin haberlerinden alınmıřtır.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Bakanlıđı ile evre, řehircilik ve İklım Deđiřikliđi Bakanlıđı'nın 13 Mart 2023 tarihli tespitlerine göre, yaklařık 17.000 artçı sarsıntı meydana

geldiğini, yaklaşık 301.000 evin etkilendiğini, iş yerleri yıkıldığını veya orta derecede hasar gördüğünü belirtmişlerdir. Bunun yanında 50.000 üzerinde can kaybı yaşanmış ve bunlardan en az 22 bin kişinin Hatay'a ait olduğu ve 2 bine yakın kişinin ise kimliği tespit edilememiş ve çok sayıda kayıp vatandaşların olduğu söylenmektedir.

Şekil 5. Hatay / Antakya'da Depremde Yıkılan Rönesans Rezidans ve Çevresi.

Kaynak: www.haberturk.com.tr, 15.11.2023, www.yenicaggazetesi.com.tr, 16.11.2023, www.ntv.com.tr, 26.11.2023, www.trthaber.com.tr, 26.11.2023 adreslerindeki 6 Şubat depremin haberlerinden alınmıştır.

Şekil 6. Hatay/ Antakya Deprem Sonrası.

Kaynak: www.haberturk.com.tr, 15.11.2023, www.yenicaggazetesi.com.tr, 16.11.2023, www.ntv.com.tr, 26.11.2023, www.trthaber.com.tr, 26.11.2023 adreslerindeki 6 Şubat depremin haberlerinden alınmıştır.

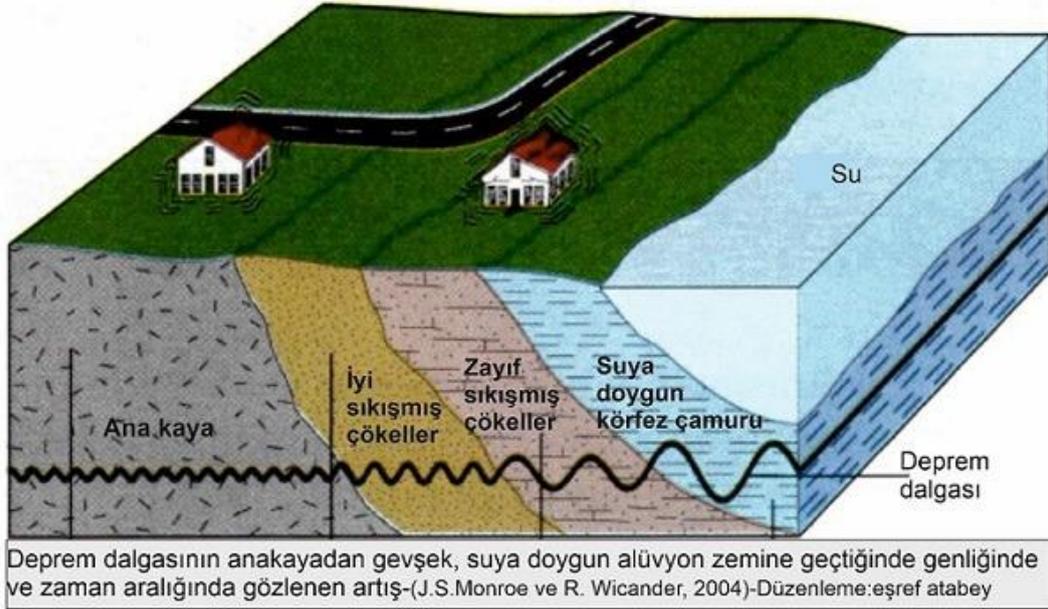

Şekil 7. Deprem Sonrası ve Öncesi Uydu Görüntüsü.

Kaynak: www.haberturk.com.tr, 15.11.2023, www.yenicaggazetesi.com.tr, 16.11.2023, www.ntv.com.tr, 26.11.2023, www.trthaber.com.tr, 26.11.2023 adreslerindeki 6 Şubat deprem haberlerinden alınmıştır.

Şehirleşme Planı Nasıl Olmalı?

Planlı kentleşme, bir kentin yerleşeceği alanın bilinmesi, yerleşim alanının da zamanla gelişen kentte yapılan yapıların kentin dokusuna ve çevresine benzer bir yapının olması ve buna bağlı olarak kent içindeki yapıların güzel, yaşanabilir ortamların olmasıdır. Yapıların olası heyelan, deprem, su baskını ve sel felaketleri gibi doğal afetlerin ve bunlara sebebiyet verdiği felaketler sonucu göçmeler büyümektedir. Bu göçmelerin önceden bilinmesi ile bunların yol açtığı risklerin ortadan kaldırılması veya daha az riskli alanlarda riski kapsayan kurullarla yapılaşmaya izin verilmemesi gerekir. Riskli bölgelerde yapılacak konut ve sanayi yerleşiminin yerine sosyal aktivitelerin yapılacağı ve yeşil sahaların olması şehircilik kavramının ana temeli olarak uygulanmaktadır (Beyen, Erdik vd. 2003:53).

Şekil 8. Antakya'nın Zemin Yapısı

Kentleşmede Antakya ve benzer tektonik faaliyetleri olan tüm şehirler için çözüm şu şekilde olmalıdır; yerel düzeyde çalışmalara başlanması ve bu mikro bölgeleme çalışmalarının alt yapısını oluşturan projelerin hayata geçirilmesidir. Antakya gibi ulus ötesi tektonik yapıya sahip şehirler, belediyeler arası kaynak anlaşmaları ve proje uygulaması yoluyla bölge ülkeleriyle işbirliği içinde planlanıp uygulanabilecek projeleri hayata geçirmeyi kolaylaştıracaktır. Ölü Deniz Fayı'nın Kuzey ve Güney uçlarının yanı sıra fay boyunca uzanan şehirlerin ortak çabası, bölgede beklenen depremlerin ve buna bağlı felaketlerin şehir yapılmasında büyük felakete yol açmasını engelleyebilir. Afet ilk yardımında birbirleriyle organize olmaları, bölge kentleri arasında dayanışmayı sağlayıp felaketin enkazını kaldırmakla kalmayacak, aynı zamanda bölgeye uzun zamandır beklenen birçok sonucu da getirecektir (Beyen, Erdik vd, 2023:53). İnsanlık olarak yaşanan felaketlerden bir ders çıkarılmasını ve yapılaşmanın risk alanı olmayan yerlere yapılmasını umut ediyoruz.

Depremin sadece yıkıcı bir doğal afet olmadığı aynı zamanda kentin ekonomisini, yer şekillerini, demografik yapısını da değiştirebilen bir doğal afet olduğundan yukarıda

bahsetmiřtik. Dolayısıyla depremlerin meydana geldiđi kentlerde pek çok can kaybının yanında; sosyal, ekonomik, kültürel ve eđitim gibi alanlarda yıkım yařanmaktadır.

Tartıřma ve Sonuç

Hatay depreminin ekonomik, sosyal, psikolojik ve eđitimsel etkileri hala devam etmektedir. Mli ayarlamalar, ekonomik gerilemeler ve artan hkmet harcamaları, kentte hasar görmüř altyapının (binalar, yollar, köprüler vb.) yeniden inřasını ve insanların deprem öncesi yařantılarını dönme süresini uzatmaktadır. Geliřmekte olan ülkelerde yeterli afet müdahale ve kurtarma planlarının bulunmaması nedeniyle, yařanılan afet sonrası bu tarz ülkelerin maliyeti çok daha yüksektir. lkemizde yařanan son depremde de görülmüřtür ki, yeterli afet müdahale ve planlama bulunmadıđından kurtarma personeli ve planlama koordinasyon sıkıntısı yařanmıřtır. Belirli risklerin ekonomik, sosyal, çevresel ve fiziksel zayıflıklarla etkileřime girmesiyle dođal afetler ortaya çıkar. Bir ülkenin geliřmiřlik düzeyi ve ekonomik yapısı, dođal afetlere karřı dayanıklılıđını ve mücadelesini belirlemektedir (Khan vd., 2023; Marangoz ve İzci, 2023 :7). Dođal afetlerde yařanan ekonomik sorun, kent halkının yařam mücadelesini de zorlařtırmakla beraber ev ve iř yerlerini kaybeden halkın tekrar ev ve iř yerini kazanması ekonomik etkilerden dolayı g duruma getirmektedir. Afet sonrası yařanılan olumsuz durumlar sonucunda halk birçok ihtiyacını gidermekte zorlanmıřtır. Paranın geçmediđi noktaya gelen kentte insanlar zor durumla karřı karřıya kalmıřlardır. Bu durum beraberinde sosyal ve psikolojik sorunları dođurmaktadır.

Dođal afet yařanan kentlerde yařanan ekonomik etkileri ile birlikte bir takım sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir. İnsanlar üzerinde büyük riskler tařıyan ve psikolojik etki de yaratan dođal afetler, toplumdaki deđiřimlerden bireysel iřlevsellik deđiřikliklerine kadar hiç umulmadık Őekilde farklılıklara neden olmaktadır. Depremzedeler, yařadıkları

felaketlerde şok edici bir şekilde sarsılmakta ve uzun süren bir duygu boşluğuna düşmekte ve hayatın akışına uyum sağlayamamaktadırlar. Sivil Toplum Kuruluşları ve diğer yardımseverlerin, afet sonrasında toplumun yaşadığı bazı olumsuzlukların ortada kaldırması sürecindeki destekleri faydalı olmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre afet sonrası yapılan yardımların ve desteklerin toplumun yaşadığı olumsuzlukları ve acılarını azalttığı yönündedir. (Williams ve Shepherd, 2016; Bustamante vd., 2022, Marangoz& İzci, 2023: 14). Yaşanılan felaketin ardından hiçbir şekilde ihtiyaçlarını karşılayamayan halk, sığınacak evlerinin de bulunmaması ile yaşadıkları korkunun ardında endişeye kapılmış ve birçok insan farklı illere gitmişlerdir. Farklı illere giden vatandaşların çoğu yaşadığı yerlere uyum sağlayamamış içindeki endişelerini bir türlü atamamış ve memleketlerine geri dönmüşlerdir. Farklı şehirlere giden depremzedeler toplumun maddi manevi yardımda bulunmaları sosyal yaşama devam edebilmeleri açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Deprem sonrası sevdiklerinin acı kaybını yaşayan, yaşadığı hayatının alt üst olması toplumu travmatik bir durum içerisine getirmektedir. Afet sonrasında afetzedelerin toplu yaşam alanlarına gönüllü psikologlar, insanların yaşadığı duygu boşluğu ve hayata yeniden bağlanması için gereken desteği sağlamaya çalışmışlardır.

Depremi diğer doğal afetlerden ayıran fark, beklenmedik bir anda oluşmasıdır ve şiddetli oluşan depremin etkileri de uzunca bir süreye yayılmaktadır. Yaşanan felaketten sonra hasar almış bölgelerin temizlenmesi, yeniden inşası ve hayatta kalan vatandaşların yeniden bir yerlere yerleştirilmesi gelişecek aksaklıklardan dolayı uzun bir süreye yayılmaktadır. Felaket sonrası insanlarda; depresyon, uyku bozuklukları, madde bağımlılıkları, odaklanma sorunu, yaşamına son verme gibi ruhsal çöküntüye sebebiyet vermektedir (Chen vd. 2007; Marangoz&İzci,2023:15). Yapılan araştırmalar sonucunda hayatta kalanların yaşam kalitesinin düştüğü ortaya koyulmuştur (Kevd., 2010; Chou vd., 2004; Marangoz&İzci, 2023:15) Yine yapılan başka çalışmada sevdiklerini kaybetmenin acısını yaşayan depremzedelerin genel

nüfusa göre psikolojik sıkıntılarının arttığını ve yaşam kalitelerinin önemli ölçüde daha düşük olduğunu ortaya çıkmıştır (Seplaki vd., 2006; Marangoz&İzci,2023:15). Deprem sonrası insanlar sevdiklerini kaybetmenin acısı ve maddi olarak verilen kayıplar sebebiyle zaten psikolojik çöküntü var iken depremi tekrar yaşamının korkusu ile hayata devam etmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda yapılması gereken depremzedelerin yalnız olmadıklarını hissettirmek, anlamaya çalışmak ve maddi-manevi yanlarında olmaktır.

Depremin yalnızca eğitim camiasını değil, aynı zamanda birçok çocuk ve gencin eğitimini de büyük ölçüde etkilediği görülmüştür. Kahramanmaraş merkezli depremlerde ise bölgelerdeki okul altyapıları ciddi şekilde hasar görmüştür. 8 Mart 2023 itibarıyla 1.842 kurum tamamen yıkılmış, 637 kurum kısmen, 17.951 kurum ise hafif şekilde hasar almıştır. İllere bağlı olarak tüm eğitime 3 ile 7 hafta arasında ara verilmiştir (Marangoz ve İzci, 2023:17). Eğitimin uzun süre kesintiye uğramaması amacıyla esnek kayıt prosedürü uygulanarak 242.904 okul öncesi çocuk, ilkokul ve ortaokul öğrencisi ile belirtilmeyen sayıda üniversite öğrencisi afet bölgesi dışındaki diğer şehirlerde bulunan eğitim kurumlarına gönderilmiştir (Marangoz ve İzci, 2023:17-18).

Yıkımın en çok yaşandığı Hatay'da, kenti terk etmeyen vatandaşların çocukları bir dönem boyunca okula gidemediği, telafi eğitim için çadır ve konteynerde çocukların eğitime devam etmeye çalışılmıştır. Sağlam yapı olarak kalan okullarda da ders vermeye çalışılmışsa da meydana gelen felaket sonrası yaşanan kaygının artması ve atçısı sarsıntıların devam etmesi sonucu binalarda sağlıklı bir şekilde eğitime devam edilememiştir. Öğrencilerin de ebeveynleri ve öğretmenleri gibi fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlıklarını, öğrenme yeteneklerini ciddi şekilde etkileyebilecek travmalar yaşamışlar ve bu durumun çocuklar üzerinde etkisinin de uzun süreceği gözlemlenmiştir. Felaket sonrası yaşanan barınma sorunu, başka şehirlere göç,

kurumların fiziksel şartları, öğretmenlerin yeteneklerinde ve okullara kayıtlı öğrenci sayılarında değişiklik olacağı öngörülmüştür (Marangoz ve İzci, 2023:18). Yıkılan ve ağır hasar almış okulların öğrencileri eğitimin aksamaması için geçici süreyle sağlam okullara yerleştirilmiş; travmanın izleri olan odaklanma sorunu yaşayan öğrencilerin okullarının fiziki yapısının değişmesi yaşanan sorunu arttıracak tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak yer kabuğunda beklenmedik bir anda ortaya çıkan enerji sonucunda meydana gelen sismik dalgalanmalar ve bu dalgaların yeryüzünü sarsmasından dolayı oluşan depremler binlerce yıldır yeryüzünde oluşan doğa olaylarıdır. Türkiye’de Alpin sıradağları kuşağında; Kuzeyde Avrasya, Güneyde Afrika ve Arabistan plakaları arasında yer almasından dolayı, bu plakaların birbiriyle sürtünmesi veya birbirinin altına dalması depremlerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Bir doğal afet olan depremler kimi zaman hafif hissedilmekle birlikte kimi zaman ise çok büyük zararlar vererek yıkıcı etkiye sahiptir. Bu durum yaşanan ve inşa edilen yapının yerine göre değişkenlik göstermektedir.

Yapılan bu çalışma ve son yaşanan felaket de göstermiştir ki birinci derece deprem bölgesi olan Hatay, tarihler boyunca yıkıcı depremin etkisinde kalmıştır. Jeolojik yapısı da kentin sürekli depreme maruz kaldığının bir kanıtıdır. Hatay, yüzyıllar boyu depremin yıkıcı etkisine maruz kalmasına rağmen neden sürekli şehirde bulunan Asi Nehri kıyısı ve ovada şehirleşmiştir? Bu sorunun cevabı hiçbir zaman bilinemeyeceği ve yaşanan felaketlerden ders çıkarılmadığı sonucuna varılmıştır. Kentin zemin-yapı ilişkisi, fay hatlarının geçiş noktaları göz önünde bulundurularak yapıların inşa edilmesi olası depremlerde can ve mal kaybını en aza indirecektir. Ayrıca deprem bölgeleri için önceden afet müdahale ve kurtarma planlarının bulunması, gerekli ekipmanların hazırlanması, sivil toplum kuruluşlarına daha çok gönüllüler kazandırılarak eğitim verilmesi olası felaket sonucunda can kayıplarını en aza indirecektir.

Yanlıř yapılařmanın verdiđi can ve mal kayıpları son yařanılan depremde bir kez daha acı bir řekilde ortaya çıkmıřtır. Plansız řekilde imara izin verilen bđlgelerde çok bđyđk ve acı kayıplar yařanmıřtır. Depremlerin kenti olan Hatay'ın, dođal afetleri yařamasının devam edeceđi bulunduđu konum itibariyle bellidir. Ancak yanlıř yapılařmanın sonucunda artan maddi manevi hasarların oluřmamasının, tarihin tekrarda tekerrür etmemesinin yolu bilimsel arařtırmaların dikkate alınarak řehir yapılařmalarının buna uygun biđimde gerđekleřtirilmesine bađlıdır.

Research and Publication Ethics

In this study, all rules specified in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions" were followed. None of the actions specified under the second section of the Directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", have been carried out.)

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First Author 50%, Second Author 50%
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Kaynakça

- Arık, F. ř. (1992). Selçuklular zamanında Anadolu'da meydana gelen depremler. *Tarih Arařtırmaları Dergisi*, 16(27), 13-32.
- Arslandař, N. (2003). İřlam dđnyasında depremler ve algılanma biđimleri: ilk on asrında (h. IX/m. VII-XVI. yđzyıllar) (Vol. 50). *Gelenek*.
- Azarak, L. U. (2023). Tarihin izdđřümünde Antakya (Antiokeia) kentinin depremselliđi. *Vakaniivis-Uluslararası Tarih Arařtırmaları Dergisi*, 8(Dr. Recep Yařa'ya Armađan), 3210-3228.

- Bakır, M. (2021). Antiokheia: Depremlerin gölgesindeki kent (6. yüzyıl). *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 229-243.
- Beyen, K., Erdik, M., Mazmanoğlu, C., & Ekmekçiöğlü, Z. (2003) Antakya'nın geçmişten günümüze sismik aktivitesi ve yapılması gerekenlerin bir uluslararası konferansın ışığında değerlendirilmesi. *TMH – Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı:423 - 2003/1
- Dinç, Y. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası yeniden yapılanma sürecinde yere bağlılığın değerlendirilmesi: Antakya (Hatay) örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (83), 45-57.
- İlhan, E. (1976). *Türkiye Jeolojisi*, ODTÜ Mühendislik Fakültesi Yayınları, Yayın No: 51.
- İstanbul Teknik Üniversitesi-İTÜ (2023). *6 Şubat 2023: 04.17 Mw 7,8 Kahramanmaraş ve 13.24 Mw 7,7 Kahramanmaraş depremleri: Ön inceleme raporu*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Korkmaz, H. (2019). *Antakya'da zemin özellikleri ve deprem etkisi arasındaki ilişki*. Ankara.
- Korkmaz, H.,& Fakı, G. (2009). Kuseyr platosu'nun iklim özellikleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 324-350.
- Marangoz, M.,& İzci, Ç. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.
- Nişancı, H.,& Yıldırım, K. (2023). Antik çağlardan X. yüzyıla kadar Anadolu'da depremler. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 100-124.
- Özer, M. (2023). Türkiye'de 6 Şubat 2023 deprem felaketi sonrası Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitim politikası eylemleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2).
- Özşahin, E. (2010). Antakya'da Hatay yer seçiminin jeomorfolojik özellikler ve doğal risk açısından değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,

13(23), 1-16.

Özşahin, E.,& Özder, A. (2011). Antakya şehri ve jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkinin zamansal değişimi (Hatay), *Fiziki Coğrafya Araştırmaları* 5, 659-678.

Selim, K.,& Kıyılı, R. (2009). Antakya'da ortaçağ'da meydana gelen doğal âfet ve salgın hastalıklara bir bakış. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 403-418.

Tonbul, S.& Sunkar, M. (2008). Batman şehrinde yer seçiminin jeomorfolojik özellikler ve doğal risk açısından değerlendirilmesi. *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu*, 103-114.

Vavur, İ., Kara, İ. F. & Akın, E. (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremlerinin Antakya ve Samandağ ilçelerindeki yapısal etkileri ve çözüm önerileri. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(4), 1260-1270.

Yıldırım, N. & Temizkan, M. (2018). Seleukoslar döneminde Antiokheia'da sosyal ve kültürel yaşam üzerine analizler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(4), 645-660.

İnternet Kaynakları

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Coğrafi İstatistik Portalı. <https://cip.tuik.gov.tr/> 20.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

6 Şubat Depremi. www.haberturk.com.tr 15.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

6 Şubat Depremi. www.yenicaggazetesi.com.tr 16.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

6 Şubat Depremi. www.ntv.com.tr 26.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

6 Şubat Depremi. www.trthaber.com.tr 26.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

6 Şubat Depremi. <https://www.temizmekan.com> 15.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

National Patriotic Idea of Azerbaijan National Leader Heydar Aliyev

¹Prof.Məcid İsmixanov

²Doç.Dr. Kamala Gahramanova

Abstract:

This article reflects on the concept of national patriotism developed by Heydar Aliyev, the national leader of Azerbaijan. It discusses the essence, content, and ways of implementation of his ideas, as well as the basic principles underlying his concept of national patriotism. The concept of national patriotism developed by Heydar Aliyev encompasses a wide range of ideas, including love, respect, and loyalty to the homeland, people, nation, state, state symbols, land, history, language, religion, national-spiritual and universal human values, traditions, as well as the idea of Azerbaijaniism and Azerbaijanis worldwide. It is also expressed in a sense of solidarity with other nationalities living in Azerbaijan. National Leader Heydar Aliyev's valuable scientific-theoretical and pedagogical heritage, as well as his conceptual views on national-spiritual education, national patriotism, and Azerbaijaniism, have had a profound impact on the development of modern Azerbaijan national pedagogical thought. His ideas are of great importance in terms of the national moral education of the young generation.

Keywords: National Leader of Azerbaijan, national patriotism concept, symbols of national statehood, patriotism education, its content and main directions.

Azərbaycan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Milli Vətənpərvərlik İdeyası

Öz:

Milli liderimiz Haydar Aliyev'in vatanseverlik kavramı, içeriği ve gerçekleştirme yolları, temel ilkeleri makalede yansıtılmaktadır. Milli yurtseverliği kavramı geniş bir içeriğe sahip olup, Anavatan'a, millete, millete, devlete, devlet simgelerine, toprağa, tarihe, dile, dine, milli-manevi ve evrensel değerlere duyulan sevgi, saygı ve bağlılık duygusudur. Geleneklerin yanı

¹ Prof.Dr. Bakı Dövlət Universiteti, m.ismixanov@mail.ru

² Corresponding Author: Doç. Dr. Bakı Dövlət Universiteti, gahramankamala@gmail.com

sıra "Azerbaycanlık" fikri de dünya Azerbaycanlıları ve ölkemizde yaşayan dięer milletlerle dayanışma içinde dile getirildi. Milli liderimiz Haydar Aliyev'in milli manevi tərbiye, milli vatanseverlik, "Azerbaycanlık" fikirlərinə ilişkin deęerli bilimsel-teorik pedagojik mirası ve görüřleri, modern Azerbaycan milli pedagojik düşüncemizin gelişmesi için zengin bir kaynaktır ve büyük önem taşımaktadır. Genç neslin milli maneviyat, vatanseverlik ve Azerbaycancılık ruhuyla yetiştirilmesi açısından kazanç sağlar.

Açar Sözlər: Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, milli dövlətçilik rəmzləri, vətənpərvərlik tərbiyəsi, onun məzmunu və əsas istiqamətləri.

Article History

Article arrival: 27 April., 2024

Accept: 05 May 2024

Publish: 30.05.2024

Article type: Research article

Article language: Azerbaijan.

Citation: İsmixanov, M. & Gahramanova, K. (2024). Azərbaycan ümummilli lider Heydər Əliyevin milli vətənpərvərlik ideyası. *Journal of Educational Studies (J-EDUCAT)*. 2(1), pp.163-171.

Azərbaycan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Milli Vətənpərvərlik İdeyası

Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsində və əməli dövlətçilik təcrübəsində milli tərbiyə, milli vətənpərvərlik konsepsiyası mühüm yer tutur. Milli tərbiyənin başlıca qayəsi ilk növbədə gənclərin dövlətçilik, müstəqillik, azadlıq və onların qorunması uğrunda mübarizlik ruhunda tərbiyə olunmasından ibarətdir Ulu öndər Heydər Əliyevin məruzə, nitq və çıxışlarında müstəqil Azərbaycanın milli tərbiyə, milli Vətənpərvərlik konsepsiyasının mühüm komponentləri, təməl prinsipləri öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin Birinci forumunda söylədiyi nitqində (2 fevral 1996-cı il) milli-mənəvi tərbiyənin proqramını, onun reallaşdırılması imkanları və yollarını müəyyən etmişdir. Ulu öndər gənclərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən birinin mənəvi tərbiyə, Vətənpərvərlik tərbiyəsi məsələsi olduğunu göstərmişdir.

Ümummilli Liderimizin milli tərbiyə ilə bağlı konseptual baxışlarında vətənpərvərlik aparıcı yer tutur. Bu məsələyə böyük əhəmiyyət verən Ulu öndər vətənpərvərliyin mahiyyətini açıqlayarkən göstərir ki, «Vətənpərvərlik böyük məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək

deyil, Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq – budur vətənpərvərlik» [3, s.20].

Heydər Əliyev vətənpərvərliyin təkcə Vətən, yurd sevgisi ilə məhdudlaşmadığını qeyd edərək onun məzmununa, ilk dəfə olaraq, milli vətənpərvərlik anlayışını da daxil etmiş, gənclərimizi milli ruhda tərbiyələndirməyi vacib saymışdır: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz”. Heydər Əliyev bu keyfiyyətlərə ana dilimizi – Azərbaycan dilini sevməyi, mükəmməl öyrənməyi də əlavə edərək gənclərimizə tövsiyə edirdi ki, «Öz ana dilimizi – Azərbaycan dilini yaxşı mənimsəmək lazımdır, bu dili sevmək lazımdır. Çünki öz dilini bilməyən adam öz tarixini yaxşı bilməyəcək, bizim ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi, mədəni köklərimizi bilməyəcək, milli-mədəni ənənələrimizi bilməyəcək. Onları bilməsə, o, vətənpərvər olmayacaq, onda milli vətənpərvərlik duyğuları, hissiyyatı olmayacaqdır» [3, s.22]. Ulu öndər «Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərdir» mövzusunda söylədiyi nitqində fikrinə yekun vuraraq göstərir ki, ümidvaram, bizim gənclərimiz tariximizi daha da yaxından öyrənəcək, doğma Azərbaycan dilimizi mükəmməl mənimsəyəcək və bunlar hamısı hər bir gənc Azərbaycan övladında yüksək vətənpərvərlik hissləri yaşadacaqdır.

Heydər Əliyevin milli vətənpərvərlik ideyası milli-mənəvi tərbiyənin mühüm tərkib hissəsi kimi daha geniş məzmununa malikdir. Ulu öndər gənclərə müraciət edərək deyirdi: “Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün Vətəni sevməlidir, ölkəni sevməlidir, torpağı sevməlidir, xalqımızı sevməlidir, millətimizi sevməlidir, dilimizi sevməlidir, dinimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir” [1, s.358]. Ulu öndərə görə,

bunları sevə bilməyən adam, onları özü üçün mənəvi əsas edə bilməyən gənc həyatda özünə yer tapa bilməyəcək və şübhəsiz ki, ölkənin ictimai-siyasi həyatında, müstəqil Azərbaycanın inkişafında lazımı qədər iştirak edə bilməyəcəkdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli vətənpərvərlik konsepsiyasında insanın Vətənə, xalqa, millətə, dövlətə, insana, milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət və sevgi hissi sədaqətlilik hissi ilə qırılmaz vəhdət təşkil edir və tərbiyə işində vacib bir tələb kimi nəzərə alınmalıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin milli tərbiyə ilə bağlı nəzəri-pedaqoji irsində vətənpərvərlik və Azərbaycançılıq ideyaları sıx birləşir; azərbaycançılıq hissi Azərbaycan sevgisində, Ana Vətənə məhəbbətdə təzahür edir. «Azərbaycanı sevmək – azərbaycançılıq hissiyyatını özündə cəm etmək deməkdir» kimi səciyyələndirən Heydər Əliyev bunu onunla əsaslandırır ki, dünyanın çox ölkələrində azərbaycanlılar yaşayır. Onlar da azərbaycanlılardır, onlarda da azərbaycançılıq hissləri yaşamalındır, onlar da Azərbaycanla bağlı olmalıdırlar. Ulu öndər əlavə edirdi ki, Azərbaycan dövləti yaşadığıca, inkişaf etdikcə, böyüdükcə bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar bizim müstəqil Azərbaycanla əlaqəni daha da artıracaq, inkişaf etdirəcək, hər bir azərbaycanlı harada yaşamasından asılı olmayaraq özünü azərbaycanlı kimi dərk edəcəkdir.

Ulu öndərin böyük inamla, uzaqgörənliklə ifadə etdiyi bu sözlər artıq özünü doğrultmuşdur. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin və onun milli dövlətçilik kursunu, azərbaycançılıq ideyasını uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Möhtərəm İlham Əliyevin apardıqları müdrik dövlətçilik, uğurlu xarici siyasət, diplomatiya və diaspora fəaliyyəti sayəsində dünya azərbaycanlıları Azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx birləşərək müstəqil Azərbaycanın inkişafı, möhkəmlənməsi naminə həmrəylik göstərir, birgə mübarizə aparırlar. Ulu öndərin «azərbaycançılıq» ideyası dünya azərbaycanlılarının fəal mübarizəsində bundan sonra da qiymətli ideoloji proqram rolunu oynayacaqdır.

Milli vətənpərvərlik heç də dünya azərbaycanlılarının doğma Vətən sevgisi, həmrəyliyi ilə məhdudlaşmır. Heydər Əliyevin milli vətənpərvərlik ideyası həm də Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin birliyini, həmrəyliyini, doğma Vətənə – Azərbaycana sevgi və sədaqətini nəzərdə tutur. Ulu öndər bu münasibətlə deyirdi: «Azərbaycan Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin doğma Vətənidir. Azərbaycan vətəndaşları, Azərbaycan xalqı deyəndə biz Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin birliyini dərk edirik. Mən iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycanda millətlər arasında olan əlaqələr dostluq əlaqələridir, bir-birinə hörmət, ehtiram əlaqələridir və biz bu əlaqələri inkişaf etdirəcəyik, yaşadacağıq, qoruyub saxlayacağıq» [1, s.361]. Ulu öndər bunu Azərbaycanın çoxmillətli, çoxdilli ölkə kimi xüsusiyyətləri ilə izah edir və göstərir ki, Azərbaycanın bu xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq bizim borcumuzdur, gənclərimizin vəzifəsidir. Azərbaycançılıq ideyası təkcə Azərbaycandakı azərbaycan etnosunu əhatə etmir, həm də orada yaşayan bütün millətləri, milli azlıqları birləşdirir.

Fəxrlə demək olar ki, Azərbaycanda yaşayan bütün millətlər (ermənilər istisna olmaqla) azərbaycanlılarla həmrəylik şəraitində yaşamış, Vətənin çətin anlarında – I Qarabağ və Vətən müharibəsində döyüşlərdə iştirak etmiş, bir qismi isə böyük şücaət göstərərək orden və medallarla təltif edilmişlər. Bunu Ulu öndər Heydər Əliyevin və onun layiqli siyasi varisi İlham Əliyevin uğurlu milli dövlətçilik, milli birlik və həmrəylik siyasəti ilə izah etmək olar.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin milli dövlətçilik və vətənpərvərlik ideologiyasının mühüm komponentlərindən biri də dövlət rəmzləri ilə bağlıdır. Azərbaycanın dövlət rəmzlərinə – bayraq, gerb və himninə hörmət və ehtiram hisslərinin aşılınması milli tərbiyə, o cümlədən – vətənpərvərlik tərbiyəsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ulu öndər Respublikanın təhsil işçiləri və ali məktəblərə daxil olmuş tələbələrle görüşdə söylədiyi nitqində (31 avqust 1999-cu il) bu məsələdən bəhs edərək demişdir: «Biz öz himnimizi,

bayrağımızı özümüz qədər sevməliyik. Çünki bu bizim Vətənimizə, millətimizə, dövlətimizə olan sədaqət, sevgi və məhəbbətin rəmzidir» [1, s.449]. Ulu öndər dövlətçilik rəmzlərinin tətbiqi ilə bağlı öz mülahizələrini də bildirmişdir. Dövlət himni ilə bağlı deyirdi ki, himnimizi dinləmək yox, oxumaq lazımdır. Himn çalınan vaxt insanlar bu himnin sözlərini oxumalıdırlar, bunun əhəmiyyəti var; bir var ki, onu dinləyəsən, bir də var ki, o mahnının, musiqinin sədalari altında o sözləri oxuyasan. «Bunlar da insanlarda vətənpərvərlik hissini daha da möhkəmlənməsinə kömək edir. Eyni zamanda bu, ona görə vacibdir ki, himnimizə xüsusi hörmətin təzahürüdür» [1, s.388]. Ulu öndər bütün məktəblərin – ali və orta məktəblərin şagird, tələbə və müəllimlərinin Azərbaycanın himnini oxumalarını, həm də xorla, ayaq üstə oxumalarını təşkil etməyi bir vəzifə kimi qoymuşdur.

Bayrağımıza münasibətdə Ulu öndər deyirdi ki, “Azərbaycanın bayrağı sadəcə bayraq deyil. O, bizim dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin rəmzidir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, xüsusən gənc nəsil bunu dərk etsin, qiymətləndirsin. Onda bayrağa olan məhəbbət eyni zamanda Vətənə, xalqa, dövlətə olan məhəbbətə bərabər olsun” [1, s.386]. Ulu öndər tövsiyə edirdi ki, gərək Azərbaycan dövlətinin bayrağı tək rəsmi yerlərdə, məktəblərdə yox, hər bir evdə olsun, hər bir ailənin əziz bir hissəsi olsun, hər bir ailə Azərbaycan bayrağına itaət etsin.

Dövlət rəmzləri ilə bağlı Ulu öndər Heydər Əliyevin proqram xarakterli görüşləri vətəndaşlarımızda, xüsusən gənclərdə milli vətənpərvərlik və azərbaycançılıq hissələrinin, Vətənə, millətə, xalqa, dövlətimizə sevgi və sədaqət ruhunun tərbiyə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir, təhsil-tərbiyə işinin müstəqil dövlətçilik prinsiplərinə uyğun qurulmasına xidmət göstərir. Bu baxımdan Ümummillə Liderin milli dövlətçilik rəmzlərinin mahiyyəti və tətbiqi ilə bağlı irəli sürüb əsaslandığı konseptual fikir və tövsiyələrin təhsil müəssisələrində sistemli öyrənilməsi gənclərin dövlətçilik, milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində əvəzsiz

rol oynayır.

Azərbaycanda dövlət atributlarının təbliği və tədrisi işini gücləndirmək, sistemli şəkildə qurmaq məqsədilə Heydər Əliyev 1998-ci il martın 13-də «Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında» xüsusi sərəncam imzaladı. Bu sərəncam Ulu öndərimizin milli müstəqillik və dövlətçiliyimizin rəmzlərinin ölkə vətəndaşları, xüsusən Azərbaycan gəncliyi tərəfindən dərinlən öyrənilməsinə nə dərəcədə yüksək qiymət və əhəmiyyət verdiyinin əyani sübutudur.

Gənc nəslin milli ruhda, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi istiqamətində Ümummilli Liderin konseptual görüşlərinin, qiymətli fikirlərinin həyata keçirilməsində məktəbin, müəllimin böyük rolu vardır. Onların üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Tərbiyə işinə, o cümlədən, vətənpərvərlik tərbiyəsinə kiçik yaşlardan başlamağın vacibliyini qeyd edən Ulu öndər deyirdi ki, «Vətənpərvərlik hissləri insanlara uşaq vaxtından aşılmalıdır. Xalqımızın təbii xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, xalqımız vətənpərvərdir. O, ana bətnində vətənpərvərlik hisslərini özündə toplayır» [1, s.385].

Gənc nəsildə vətənpərvərlik hisslərinin aşılmasında Heydər Əliyev tədrisin, tərbiyənin rolunu yüksək qiymətləndirir və deyirdi ki, tədrisin, tərbiyənin bu sahədə çox böyük əhəmiyyəti vardır, xalqımızı, millətimizi, gənclərimizi vətənpərvərlik hissi ilə tərbiyə etmək təhsilin əsas istiqaməti, hissəsi, məktəblərimizin, müəllimlərimizin borcudur. Ulu öndər uşaqlara hərtərəfli təhsil verməyi, orta məktəblərdə keçilən bütün fənləri mənimsətməyi vacib sayırdı. Bunların hamısı ilə bərabər o, qeyd edirdi ki, bizim xalqımızın zəngin tarixini, mədəniyyətini, mənəviyyatını, mənəvi dəyərlərini uşaqlara öyrətmək, çatdırmaq, uşaqları məhz həmin ənənələr ruhunda tərbiyə etmək müəllimlərin müqəddəs borcudur.

Ümummilli Lider təhsillə yanaşı gəncləri vətəndaş kimi gələcəyə hazırlamağı məktəbə,

müəllimə tövsiyə edirdi. Respublika təhsil işçiləri ilə görüşündəki niqtində (31 avqust 1999-cu il) o müəllimlərə müraciətlə deyirdi: «İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəslə, uşalara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla yanaşı ən böyük məqsədi Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır. Gərək hər bir insan eyni zamanda həm də vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun! Sadəcə ona görə yox ki, Azərbaycan vətəndaşıdır. Gərək dövlətinə sadıq, millətində sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun. Ona görə də orta təhsil sisteminə çox ciddi fikir vermək lazımdır» [1, s.458].

Ulu öndər uşaq və gənclərin düzgün tərbiyəsi üçün, vətənpərvərlər kimi formalaşması üçün məktəbdə mənəvi saflıq, düzlük, ədalət mühiti yaratmağı, müəllimlərin, tərbiyəçilərin əsl vətənpərvərlik nümunəsi göstərmələrini vacib hesab edirdi: «Biz müstəqil Azərbaycanın gələcəyini formalaşdırırıq. Bu gənc gərək mənəviyyatca saf olsun. Ona görə də gərək mənəvi saflıq orta məktəblərdə və ali məktəblərdə hökm sürsün. Gərək o, vətənpərvərlik hissi ilə yaşasın, vətənpərvərlik hissi ilə tərbiyə olunsun. Ona görə də gərək onun müəllimləri, tərbiyəçiləri özləri vətənpərvər olsunlar, vətənpərvərliyi gənclərə aşılaya bilsinlər. Onlar gərək Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycanın gələcəyinə sadıq vətəndaşlar olsunlar. Bunların hamısı məktəblərdə, universitetlərdə formalaşmalıdır» [1, s.463].

Ümummillə Liderimiz Heydər Əliyevin milli dövlətçilik, milli müstəqillik ideyaları, milli tərbiyə, milli vətənpərvərlik konsepsiyası, zəngin nəzəri irsi, şəxsi nümunəsi və dövlətçilik fəaliyyəti gənc nəslin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ruhunda, milli və ümumbəşəri dəyərlər zəminində tərbiyəsi baxımından qiymətli mənbədir. Müstəqil Azərbaycan gənclərinin vətəndaşlıq, şəxsiyyət bütövlüyü və kamillik örnəyi olan bu zəngin mənbəni dərinləndirib öyrənmək, gənc nəslin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq və Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyəsi geniş işində istifadə etmək lazımdır.

Research and Publication Ethics

In this study, all rules specified in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions" were followed. None of the actions specified under the second section of the Directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", have been carried out.)

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First Author 50%, Second Author 50%
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

İstifadə Ədilmiş Ədəbiyyat Siyahısı

1. Heydər Əliyev. *Təhsil millətin gələcəyidir*. Bakı, "Təhsil", 2002.
2. Heydər Əliyev. *Fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması: mənəvi tərbiyənin təcrübəsi və aktual problemləri*. Bakı, Azərənəşr, 1979.
3. Heydər Əliyev. Azərbaycan Respublikası gənclərinin I forumunda nitqi. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1996.
4. Heydər Əliyev. Təhsilin inkişafında dövlət qayğısı (Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşdə nitqi: 31 avqust 1994). "Azərbaycan" qəzeti, 1 sentyabr, 1994-cü il.
5. *Azərbaycan təhsili müstəqillik illərində* (Heydər Əliyevin anadan olmasının 80 illiyinə həsr olunur). Bakı, Çarşıoğlu, 2003.